

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**XI. YÜZYILIN İLK YARISINDA DOĞU ANADOLU'DA BİZANS
ASKERİ VARLIĞI**

Hazırlayan

HACER BETÜL ŞİMŞEK

Danışman:

Prof. Dr. İBRAHİM TELLİOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Samsun, 2015

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**XI. YÜZYLIN İLK YARISINDA DOĞU ANADOLU'DA BİZANS
ASKERİ VARLIĞI**

**Hazırlayan
Hacer Betül ŞİMŞEK**

**Danışman
Prof. Dr. İBRAHİM TELLİOĞLU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Samsun, 2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans çalışmasında, proje aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan ve dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden ibaret olduğunu taahhüt ederim. Aksi bir durumun ortaya çıkması halinde her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

30/09/2015

Hacer Betül ŞİMŞEK

KABUL VE ONAY

Hacer Betül ŞİMŞEK tarafından hazırlanan *XI. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu'da Bizans Askeri Varlığı* adlı bu çalışma 30/09/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza:

Başkan : Prof. Dr. İbrahim TELLİOğLU

Üye : Prof. Dr. Nedim İPEK

Üye : Yrd. Doę. Dr. Turan AÇIK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim görevlilerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2015

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Enstitü Müdürü

ÖZET

XI. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu'da Bizans Askeri Varlığı

Hacer Betül ŞİMŞEK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Eylül/2015

Danışman: Prof. Dr. İBRAHİM TELLİOĞLU

Doğu Anadolu Bölgesi, sahip olduğu stratejik konumu sebebiyle pek çok devletin ele geçirmek istediği bir yerdir. Bizans da bölgeye hâkim olmak isteyen topluluklar içerisinde yer alır. Ortaya koyduğumuz çalışmanın amacı Doğu Anadolu Bölgesinin XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans hâkimiyetinde geçirmiş olduğu siyasi evre ve Doğu Anadolu Bölgesinin sahip olduğu stratejik önemi ortaya koyarak bir bütünlük oluşturmaktır. Çalışmamız giriş bölümü dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bizans Devletinin kısa bir tarihçesi ortaya konulmuş olup çalışmanın ana bölümünü ikinci ve üçüncü bölümler oluşturmaktadır. İkinci bölümde askeri ve siyasi olayların temelini teşkil eden yol güzergâhları incelenmiş olup askeri birlikler olan themalar ortaya konulmuş olup; üçüncü bölümde ise Doğu Anadolu Bölgesinde güç gösterisinde bulunan Selçuklu, Bizans, Ermeni, Arap mücadelesi ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Doğu Anadolu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklular, Ermeniler, Arap, Tema

ABSTRACT

Military existence of Byzantium in East Anatolia during the half of XI. Century

Hacer Betül ŞİMŞEK

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master, September/2015

Supervisor: Prof. Dr. İBRAHİM TELLİOĞLU

East Anatolia Region is a place that many states want to capture because of the strategic location that it has. Byzantium takes place among the communities that wants to dominate the region. The aim of the study that we present is to form completeness by presenting the political phase transition that East Anatolia has under the Byzantium domination during the first half of three parts except the introduction part. In the first part, short history of Byzantium is presented. The second and the third parts form the main part of the study. In the second part, the routes that constitutes the basis of military and political events are examined, and the Themas that are military units are presented; in the third part, the battle among Seljuk, Byzantium, Armenian and Arabian that show of strenght in East Anatolia is presented.

Key words: East Anatolia, Byzantine Empire, Seljuks, Armenians, Arab, Thema

ÖNSÖZ

Doğu Anadolu Bölgesi, yüksekliğin 2000 metreye ulaştığı, karasal iklim özelliklerine sahip bir bölgedir. Bölgede yaz mevsimi oldukça kısa olmakla birlikte kışlar uzun ve kar yağışlıdır. Arazinin yüksekliği ve sert koşulları yaşam açısından güç koşullar yaratmaktadır. Anadolu, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan noktadır. Doğu Anadolu Bölgesi de bu önem içerisinde stratejik konumundan dolayı tarih boyunca pek çok devletin hâkim olmak istediği bölgedir. Sümer, Asur, Urartu gibi ilköağa iz bırakan medeniyetlerden günümüze kadar farklı milletlerin yaşadığı bölge, insanlığın en eski merkezleri arasında yer alır.

Doğu Anadolu Bölgesi ile ilgili günümüze kadar yapılan pek çok çalışma ile yöre tarihi büyük ölçüde aydınlatılmıştır. Bilimsel ilginin yanı sıra bölge üzerinde pek çok topluluğun tarihi iddiaları olması bu çalışmaların sayısını artırmış olmalıdır. Bu araştırmalar içerisinde bölgedeki Bizans askeri varlığına ait olanların sınırlı olması *XI. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu Bölgesinde Bizans Askeri Varlığını* araştırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu tez ile bahse mesele konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmam süresince yardımını esirgemeyen başta ailem olmak üzere arkadaşlarım Fatih KERTİL'e, Özlem ALBAY'a, Ayşenur MORKOÇ'a, düzenleme aşamasında eğitimci Bilal ÖZTURGUT'a, eğitime katkıda bulunan sayın Ömer DERİNDERE'ye, tez konusunun belirlenmesinde ve tezin hazırlanması aşamasında her konuda benden yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İbrahim TELLİOğLU'na şükranlarımı sunarım.

30/09/2015

Hacer Betül ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XI. YÜZYILA BİZANS İMPARATORLUĞU

1.1. Bizans'ın İdari Yapısı ve Sınırları.....	9
1.2. Askeri Mücadeleler.....	11
1.3. Son İmparatorlar Dönemi.....	14
1.4. Yükselme Dönemi.....	16
1.5. Ordu ve Maliye.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

BİZANS ASKERİ BİRLİKLERİ VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

2.1. Ulaşım Ağı.....	27
2.2. Yollar.....	29
2.2.1. Tuşpa-Erciş-Patnos-Tahir Geçidi-Horasan-Hasankale-Erzurum-Erzincan...29	
2.2.2. Tuşpa-Körzüt-Muradiye-Çaldıran-Doğubayazıd-Aras Vadisi-Kafkasya....29	
2.2.3. Tuşpa-Anzaf Kaleleri-Erçek-Saray-Kotur-Kuzeybatı İran.....31	
2.3. Doğu Anadolu Bölgesinde Bizans Askeri Birlikleri-Themalar.....32	
2.4. Doğu Anadolu Bölgesinde Hakimiyet Mücadelesi.....34	

2.4.1. Med-Pers-Ermeni-Roma.....	35
----------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU FETİHLERİ SIRASINDA BİZANS'IN DOĞU ANADOLUDAKİ ASKERİ GÜCÜ

3.1. Selçuklular'ın Doğu Anadolu Mücadelesi Sırasında Vaspurakan, Ani, İberia, Erzurum, Kars Savunmaları.....	39
3.2. Bizans'ın Doğu Anadolu'nun Nüfus Yapısını Değiştirmesi.....	40
3.3. 1021 Vaspurakan'da Türkler'in Ortaya Çıkışı ve Vaspurakan Themasının Kuruluşu.....	41
3.4. Ani'nin Bizans'a Verilmesi.....	42
3.5. Selçuklu Akınları.....	45
3.6. Selçuklularla Bizans'ın İlk Karşılaşması.....	47
3.6.1. Hasankale (Pasinler)/Kaputru Savaşı.....	48
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA.....	57
ÖZGEÇMİŞ.....	61

KISALTMALAR LİSTESİ

Age	:	Adı geçen eser
Agm	:	Adı geçen makale
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	:	Hazırlayan
İA	:	İslam Ansiklopedisi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
Nşr	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
ss	:	Sayfa sayısı
sad.	:	Sadeleştiren
S.	:	Sayı
TAED	:	Tarih ve Edebiyat Dergisi
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TD	:	Tarih Dergisi
TDV	:	Türk Diyanet Vakfı
terc.	:	Tercüme Eden
TSD	:	Tarih Semineri Dergisi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vd.	:	Ve Devamı
vs.	:	Ve Saire
YKY	:	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Ortaçağ olarak bilinen ve en geniş hali ile 500-1500 yılları arasındaki zaman dilimi, Avrupa ve Yakın Doğu İslam coğrafyası açısından büyük bir yere sahiptir.¹ Anadolu, bu zaman diliminde birçok medeniyeti barındırmış, uzun yıllar süren mücadelelere sahne olmuştur. Devletlerin siyasi güç göstergesi, kültür mirası ile bu coğrafya bu güne uzanmıştır. Farklı milletlerin izlerini hâlâ görebildiğimiz bölge, birçok kültürün mirasını taşımaktadır. Bilindiği üzere IV. yüzyıl sonlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyinden geçip Balkanlara inen çeşitli Türk toplulukları (*Hun, Avar, Bulgar, Peçenek, Uz ve Kıpçak gibi*)uzun dönem Bizans İmparatorluğu için ciddi bir tehdit oluşturmuşlardı. Fakat devlet, sınırlarını tehdit eden bu Türk kavimlerini, savaş ya da diplomasi yoluyla kontrol altına almayı başarmıştı. Bununla birlikte Bizans imparatorluğu hâkimiyeti altında bulunan, Anadolu topraklarını ele geçiren Selçuklu İmparatorluğu karşısında aynı başarıyı gösterememiştir. XI. Yüzyıl, Bizans tarihinde bir dönüm noktasıdır.²

Anadolu'da, Doğu Anadolu Bölgesi sarp sınırları, müstahkem coğrafyası ile Türk tarihindeki yerine ayrı bir önem katmakta, Türk-Türkiye Tarihinin temellerini teşkil etmektedir. Türkler Anadolu'ya tarihin farklı devirlerinde defalarca gelmişlerse de, Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasında etkili olan göçler XI. yüzyıldan itibaren başlamıştır.³ Çağrı Bey'in 1016'da başlattığı keşif akını ile Selçuklular ilk kez Anadolu'ya geldi ve burada kendilerine yurt olabilecek çok güzel bir ülke gördü⁴. Bu akın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra artarak devam etti, Doğu Anadolu Bölgesi'ne akın eden Türkmenler, burada Bizans İmparatorluğuna tabi olarak yaşayan Ermeniler ile karşılaştı.⁵ Türkler geldikleri sırada Ahlat şehri

¹ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihi Arka Plan ve XII –XIV Yüzyıl Moğol Hakimiyeti*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010, s.21.

² Yusuf Ayönü, "Selçuklu- Bizans İlişkileri", *Türkler*, C. VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 598-617.

³ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuşta Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, s.209.

⁴ Ayrıntısı için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuat Köprülü Armağanı*, Ankara: TTK, 2010.

⁵ Mehmet Ersan, "Selçuklu-Ermeni ilişkileri", *Türkler*, C. VI. , s. 635.

müstesna olmak üzere, Malazgirt, Erciş, Bargiri, Van, Vestan gibi Van gölü çevresinde bulunan diğer bütün şehirlerde Bizans İmparatorluğu hakim durumdaydı.⁶ Justinianus'tan sonra Bizans'a en parlak devrini yaşatan II. Basileios'un ölümü (1025), Bizans İmparatorluğu'nun dönüm noktası oldu. Zira bu imparatorlardan sonra tahta geçen hükümdarların devirlerinde Bizans'ta bir gerileme ve anarşi hüküm sürdü, bu devir Aleksios Komnenos'un 1081'de tahta geçmesine kadar devam etti.⁷

XI. yüzyıl Anadolu ve Bizans için önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. II. Basileios'un 1025 yılında ölümü üzerine Bizans İmparatorluğunun görkemli dönemleri son buldu. Kardeşi VIII. Konstantinos (1025-1028), daha sonra kız yeğenlerinin eşleri III. Romanos Argyros (1028-1034), IV. Mikhaıl (1034-1041)⁸ ve IX. Konstantinos Monomakhos'un (1042-1055) hâkimiyetleri döneminde, II. Basileios'un kurmuş olduğu güçlü dönem son bulmuş, askerî ve sosyal yapı alt üst olmuştur. Devletin iktisadî ve siyasî durumu mühim bir değişime uğramıştı.⁹

Selçuklular, İslam dünyasındaki karışıklıklara son vererek düzeni sağlamakla kalmamış, asırlardır devam eden İslam-Bizans mücadelesine de yeni bir boyut kazandırmışlardır. Bu yeni dönemle birlikte, Bizans İmparatorluğu savunma durumuna geçerken Selçuklu İmparatorluğu idaresindeki İslâm dünyası saldırıya geçiyordu. Anadolu, gerek kendi beyleri idaresindeki Türkmen topluluklarının düzenledikleri akınlar, gerekse düzenli Selçuklu ordularının seferleri sonucunda, Türkler tarafından fethedilmiş ve doğudan gelen yoğun Türkmen göçleri sayesinde bölgenin dinî, kültürel ve demografik yapısını hızla değiştirerek bir Türk yurdu haline getirmişlerdir.¹⁰ Türkler, tarih boyunca yaşadıkları sahalarda muhtelif devletler kurmuşlardır. İsimleri farklı olmasına rağmen bu devletler bir devamlılık göstererek bugüne değin ulaşmıştır. Milli tarihimiz bakımından bu devletlerin en önemlilerinden biri şüphesiz Büyük Selçuklu İmparatorluğu olmuştur.¹¹

⁶ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK, (2.baskı), 1998, s.52.

⁷ Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, C.I, Ankara: TTK, 1990, s.2.

⁸ Müverrih Vardan, *Türk Fıtuhatı Tarihi*, H.D.Andreasyan (çev), TSD ½, İstanbul, 1937, s.168.

⁹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Işın Demirkent (çev); Ankara, TTK, 2011, s. 296-312.

¹⁰ Ayönü, “ Selçuklu- Bizans İlişkileri ”, s. 598-599.

¹¹ Erdoğan Merçil “ Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, C.IV., s.597.

Doğu Anadolu Bölgesinin verilen bu özet “XI. Yüzyılın ilk Yarısında Doğu Anadolu’da Bizans Askeri Varlığı” konulu bu tez ile bulunulan coğrafya üzerinde ilk yerleşmeler ve hâkim durumdaki güçlü Bizans ve Selçuklu mücadeleleri ile Doğu Anadolu’nun hâkim gücünün değişimi incelenecektir. Dönem ile ilgili Selçuklu, Bizans varlığını işleyen bazı kaynaklar olmasına rağmen elimizdeki kaynaklar ölçüsünde dönemi aydınlatan çok fazla kaynağa ulaşmamız mümkün değildir. Bu tez ile bölge sınırları içerisinde Bizans varlığını askeri yönden ele almak ve Doğu Anadolu’da Bizans mücadelesini ortaya koyabilmek amaçlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans Devletinin askeri, idari, ekonomik yapısı hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktayız. Sonrasında tezimizin ana kısmını oluşturacak olan bölümde XI. yüzyılda Doğu Anadolu Bölgesini toplumsal, siyasi yapısı ile inceleyeceğiz. Son kısımda da Doğu Anadolu coğrafyasında varlık gösteren güçleri ele alarak Doğu Anadolu bölgesinde Bizans İmparatorluğu’nun gelişmesi, Bizans’ın Doğu Anadolu’yu ilhak etmesi, Ermeni Prenslüklerini ortadan kaldırması ve Bizans’ın bölgedeki askeri varlığını inceleyerek, Bizans- Selçuklu mücadelesini ele alacağız.

XI. yüzyılın ilk yarısında Doğu Anadolu Bölgesinde Bizans askeri varlığını incelerken başvurabileceğimiz kaynaklar, bölgeyle ilgisi bulunan Ermeni, Bizans kaynaklarının yanı sıra Gürcü, Süryani, Arap kaynaklarıdır. Bunların çoğunluğunun batı dillerine tercüme edilerek basılması üzerine kullanımı yaygın hale gelebilmiştir.

Kullanmış olduğumuz kaynakların bahsine geçmeden önce şunu da ifade etmek gerekir ki, Bizans İmparatorluğu ismi tarihçilerin ortaya çıkarmış olduğu bir kavramdır. Bu ifade devletin hayatta olduğu süreçte hiçbir şekilde kullanılmamıştır. Devletin Yunanca adı “*Basileia tön Romania*” veya sadece “*Romania*” idi. Türkler ve Araplar ise Rum kelimesini kullanırlardı. Rum ve Roma Bizans İmparatorluğu’na delalet etmektedir. Orta Asya’da Rum kelimesi de Roma devleti anlamını taşımaktadır. Batı Avrupa’da İmparatorluktan “Bizans” diye bahsedilmeye başlanması 1557 yılından itibaren. ¹²

¹² Ömer Sübaşı, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, *A.Ü.TAED*, Erzurum, 2010, ss. 248.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bizans ve Selçuklu ilişkileri açısından incelenmesinde XI. yüzyılı kapsayan kaynakları ile Anadolu'da Türk devletleri ile ilişkisi bulunan Bizans, Ermeni, Gürcülere ve Araplar'a ait kaynaklar, Anadolu tarihini anlatması bakımından önem taşır. Bir Ermeni kaynağı olarak karşımıza çıkan, Aslen Urfalı bir rahip olup XI. asrın sonunda ve XII. asrın başında Urfâ'da yaşamış olan Mateos'un "*Vekayiname*"si 952 yılından başlayıp 1136 yılına kadar gelen olayları içermektedir. Kaynağımız, müellifin öğrencisi olduğu sanılan Grigor adlı bir papaz tarafından 1137'den 1163 senesine kadar ulaştırılmıştır.¹³ Türkler'in Anadolu'ya gelişiyle ilgili en önemli Ermeni kaynağı olan Mateos, Çağrı Bey'in 1018 akınından 1136 yılına kadar geçen olaylar hakkında oldukça kapsamlı bilgi vermiştir. Bu dönemdeki olayların çoğuna şahit olan müverrih, yaşamadığı olayları da tanıklarından dinlemiştir.¹⁴ Eserin 1850 ve 1869'da Kudüs'te, 1898'de Eçmiadzin'de Ermenice nüshası,¹⁵ 1858'de ise Dulaurier tarafından Fransızca tercümesi yayımlanmıştır.¹⁶ Papaz Grigor'un Zeyliyle birlikte Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁷ Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi, 1048 itibarıyla Doğu Anadolu'da cereyan eden Bizans-Selçuklu mücadelesini yansıtmaktadır. Tuğrul Bey zamanına dair Bizans askeri gücünün çöküşüyle ilgili bilgiler sunmaktadır.

Bir diğer kaynağımız Sparapets'in Kronik'idir. Kumandan Simbat olarak da anılan Simbat Sparapet's'in diğer Ermeni tarihçilerinden farkı din adamı olmamasıdır. Kronik (*Chronicle*) isimli eseri XIII. yüzyılın önemli kaynaklarından olup Klikya Ermeni Baronluğu tarihi için önem arz etmekle birlikte geçmişe dair bilgiler sunmaktadır. Eser 950' de Gagik Bagratuni'nin tahta geçmesiyle başlayıp 1272'deki olaylarla son bulmaktadır. Onu ve eserini pek çoğu din adamı olan meslektaşlarından ayıran özelliği meslektaşlarının olayları aktarırken din adamı kimliğinin arkasında kaldıkları, Simbat'ı okuyunca aleni bir şekilde görülebilmektedir. Onu diğer Ermeni tarihçilerinden ayıran bir başka özellik ise Selçuklular'ın Anadolu'yu ele geçirmesini asker gözüyle değerlendirmiş olmasıdır. XI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen mücadeleyi diğer meslektaşları gibi zafer ya

¹³ Bkz. Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *TD*, 1/1-2, 1959, s. 102.

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013, s. 30.

¹⁵ Işın Demirkent, *Urfâ Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118) I*, Ankara: TTK, 1990, s. XXXIV.

¹⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul, 1985, s. 230.

¹⁷ Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), nşr, Hrand D. Andreasyan*, Ankara:TTK, 1987.

da hezimet gibi değerlendirmeyip eşsiz yorumlar yapar. Simbat Vekayi-nâmesi'nin Selçuklularla ilgili kısmı 1016'dan başlar. Bu tarih, Ermeni kaynaklarında Selçuklularla ilgili en erken kayıttır. Mateos, Anadolu'da 1018'de Selçuklu varlığından bahseden ilk tarihçi olmakla birlikte Simbat Vekayiname'si kaynağını belirtmese de bu varlığı iki yıl öncesine 1016'ya dayandırmaktadır ki, muhtemelen günümüze ulaşmayan Ermeni kaynaklarından birisine atfen bu kanaate varmış olmalıdır.¹⁸

Çalışmamız açısından önem arz eden bir diğer Ermeni müellifi, Türk Fütuhât Tarihi adlı eseriyle müverrih Vardan'dır. Doğum ve ölüm tarihi belirsiz olan yazar Hağbat manastırında rahip olarak görev yapmıştır. Cihan tarihi isimli çalışması 889-1269 yılları arasında şark eyaletlerinde ve Anadolu'da gerçekleşen olaylarla ilgilidir. Ayrıca yazarın tanıklık ettiği Moğol istilası devri, Türkler'in Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili kısmını eserin Türk tarihi açısından önemini arttırmaktadır.¹⁹

Stephanos Orbelian tarafından kaleme alınan Sünik (*Karabağ*) Vilayeti Tarihi, Türk Tarihi açısından önem arz eden Ermeni kaynaklarından bir diğeridir. XIII. asır ortalarında Karabağ'da doğan yazar, 1285'te Karabağ baş psikoposu olmuş, Sünik'in dini ve dünyevî tarihini anlattığı Sünik Eyaleti Tarihi isimli bir eser yazmıştır.²⁰

Mihail Attalites, 1034'ten 1074'e kadar meydana gelen olayları tasvir etmektedir. Attalites askeri gruba yakındır, Romen Diogenes zamanını yakından görmüştür.²¹ Malazgirt Savaşı sonrası dönem için önemli bir kaynaktır.²² Xavier Jacob tarafından Fransızca olarak yayımlanmıştır.²³ Eser Türkmenlerin Şarki Karahisar'a akın düzenlemesi ve Malazgirt savaşından önce kentin Romen Diogenes tarafından tekrar zapt edilmesi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Mikhail Psellos 1018'de İstanbul'da doğmuş ve XI. asrın son çeyreğinde hayatını kaybetmiştir. Bizans sarayında önemli mevkilerde görev almakla birlikte

¹⁸ Bkz. İbrahim Tellioglu, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarının Türk Tarihi açısından Önemi Üzerine", *Enver Konukçu Armağanı*, Ankara, 2012, ss. 114-115.

¹⁹ Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", s. 401-405.

²⁰ Stephannos Orbelian, *Histoire de la Siounie, I-II*, M. Brosset (nşr), Saint-Petersburg, 1864-1866.

²¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 209.

²² Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, F. Işıltan (nşr), Ankara, 1989, s.52.

²³ Bkz. Xavier Jacop, *Les Turcs Au Moyen-Age*, Ankara, 1990, s. 9-66.

zamanın tarihini yakından görerek kayda almıştır.²⁴ Mikhail Psellos'un Khronographiası, II. Basileios'un tahta çıkışından 1077 yılına kadar olan yüz yıllık süreci yansıtan kaynak, Işın Demirkent tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁵ Bizans sarayında gerçekleşen olaylara ve imparatorların şahsi özelliklerine ayrıntılı bir şekilde yer veren müellif, devletin dış ilişkileri konusuna fazla değinmemiştir. Alp Arslan zamanındaki yağma akınlarının sonuçları, Şarkî Karahisar'daki Bizans askeri gücü hakkında kayıtları önemlidir.²⁶

Yüksek bir Bizans memuru olan Ioannes Skylitzes, XI. yüzyıl sonunda, 811'den 1057 yılına kadar uzanan bir kronik yazmıştır. Eserde zamanımıza ulaşmamış eserlerden kesitler bulunmaktadır. II. Basileos döneminde gerçekleşen olaylar hakkında bilgi veren eserin orijinal metni bugüne kadar neşredilmemiştir.²⁷ Xavier Jacob tarafından yayımlanan²⁸ nüshada 1071'den önce Türkler ile Bizans arasında gerçekleşen çatışmalar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Malatyalı bir Yahudi olan Abu'l Farac 1226'da doğmuştur. 1243'te Antakya'ya göç ettiğinde Hıristiyanlığı benimsemiş, aynı yüzyıl sonunda Meraga'da ölmüştür.²⁹ Yirmi iki sene Hülagu'nun yanında kalan Bar Hebraeus, 1292 senesine kadar gelen bir kronik yazmış,³⁰ XII. asrın sonuna kadar sık sık İslam kaynaklarına da müracaat ettiği eserini 1297'de tamamlamıştır.³¹ Abu'l Farac'ın naklettiği bilgiler Türkler'in Anadolu'daki ilk faaliyetlerine ışık tutmaktadır.³² XVII. yüzyılda Latince'ye çevrilmiş, Ö.R. Doğrul tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır. Abu'l Farac Tarihi, Çağrı Bey'in batı seferinden Türkiye Selçuklularının son dönemine kadar geçen dönemi aktarmakta, Selçuklular'ın Anadolu'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1018'de Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği büyük tahribatı ayrıntılı şekilde gözler önüne sermekle birlikte Tuğrul Bey

²⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.293.

²⁵ Bkz. *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, I. Demirkent (nşr), Ankara, TTK, 1992.

²⁶ Bkz. *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, I. Demirkent (nşr), Ankara, TTK, 1992.

²⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 197-198.

²⁸ Bkz. *Les Turcs*, s. 67-129.

²⁹ M. Ş. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, İstanbul, 1991, s. 195-198.

³⁰ Togan, *Tarihte Usul*, s.187.

³¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 31.

³² Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 13.

döneminde düzenlenen akınların Bizans üzerindeki etkisini de detaylı olarak anlatmaktadır.³³

³³ Bkz.Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Ö. R. Doğrul (çev), C. I, (2. Baskı), Ankara: TTK, 1987.

I. BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XI. YÜZYILA BİZANS İMPARATORLUĞU

I. Konstantin, Doğu Roma, başka bir deyişle Bizans İmparatorluğu'nun kurucusudur. Konstantin, 274'te Niş'te doğmuştur. Babası Konstans Klor'dan dolayı Mesya'nın asil bir ailesine mensuptu. Annesi Helen Hristiyandı. Konstantin 306'da imparator olmuş ve 323'te saltanat ortağı Maksen'e karşı Roma surları altında bir zafer kazanarak imparatorluğun tek hükümdarı olmuştur. III. Yüzyılda başlayan iktidar kavgaları, iç savaşlar ve bunu fırsat bilen dış düşmanların saldırıları artık iyi bir başşehir olma özelliğini kaybeden Roma'nın yerine devlet sınırlarına yapılan saldırılar Tuna ve Fırat boylarından geldiğine göre, daha doğuda bu iki cepheye hükmedebilecek yerde yeni bir başşehir aramaya yönelmiştir.³⁴ 11 Mayıs 330'da buna en uygun yer Asya ile Avrupa'nın kesiştiği noktada, Boğaziçi sahillerinde kendi adı ile anılacak (*Konstanapolis*) yeni pay-i tahtını muhteşem bir merasim ile tanıtmıştır. Böylece, Konstantin, Konstantinapolis ile bir Devleti, Bizans'ı da tam anlamı ile kurmuş oldu.³⁵

Bizans kendisini dünyanın merkezi; Konstantinopolis'i ise Roma'nın ardılı sayıyordu. Yunanca konuşuluyor olsa da kendisini Roma imparatorluğu, yurttaşlarını ise Romalılar olarak görüyordu.³⁶ Bizans Anadolu'sunda hakim olan unsur Hellen kültürü olmakla birlikte herhangi bir "*Hellen Milleti*" ya da Hellenislik fikri yoktu. Bugün Bizanslıları tanımlamak için serbestçe kullanılan Yunan/Grek gibi terimler ilgili dönem Bizans kaynaklarında yer almıyordu. Eğer bir kimse Konstantinopolis'in yerlisi ise kendini buranın eski küçük Hellen kolonisinin (*Bizantion*) adıyla "*Büzantios*" Bizanslı olarak tanımlıyordu.³⁷ Halk ise kendilerini "*Romaioi*"

³⁴ Işın Demirkent, "Bizans", *T.D.İ. Ansiklopedisi (D.İ.A)*, İstanbul: TDV, C.VI, 1992, s.230.

³⁵ Betül Sezer, XI-XIII. Yüzyıllarda Bizans Kilisesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006*), s. 7.

³⁶ Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Uygur Kocabaşoğlu (çev), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 18

³⁷ Mehmet Murat Baskıcı, 10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler (*Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994*), ss. 9-10.

(*Romalılar*)ya da basitçe Hristiyanlar, ülkelerini de Romania (*Romalıların ülkesi*)olarak adlandırıyordu. Roma imparatorluğunun mirasçısı olma ve onu eski toprakları ile birlikte yeniden canlandırma fikri ile Roma büyüklüğünün hatıralarıyla yüklü olan Jüstinyen, Roma İmparatorluğunu eski haliyle diriltmek, Roma'nın batıdaki barbar krallıkları üzerinde muhafaza ettiği hakları hayata geçirmek Roma, birliğini yeniden kurmak ideallerini besledi.³⁸

Bizans tarihine kaynaklık eden bazı eserlerde “Romalılık” kimliği daha net bir şekilde görülebilmektedir. Bizans tarihçileri XI. yüzyıldan itibaren kendilerinden “Romalılar”, ülkelerinden ise Roma toprakları olarak bahsetmektedir.³⁹ Ermeni ve Süryani tarihçiler ise “Romalılar” kelimesini çoğunlukla Bizans halkını ifade etmek için kullanmıştır. Anadolu’yu ise Roma ülkesi olarak adlandırmışlardır.⁴⁰

Bizans imparatorluğu halkını ifade etmek için hangi kelimenin kullanılması gerektiği konusu devlete verilen ad ve ülkeden farksızdır. Grek (*Greek*)kelimesi Türkçe’ ye batı dillerinden geçmiş olup, Bizanslılar’ın kendi dillerine değil, batı dünyasının Slavlar, Latinler gibi onlara verdiği isimdir. Aynı şekilde “Yunan” kelimesi de antik çağda Helenler’in bulunduğu Ege Bölgesi ve Batı Anadolu kıyılarına Persler’in verdiği ad olan “Ioanna” (*Ionia*)ifadesinden gelmektedir. Antik çağda ve günümüzde Yunanlılar’ın kendilerine verdikleri ad olan “Helen” kelimesinin ise Bizanslılar için tamamen farklı bir anlamı vardı. Bizanslılar kendilerini tamamen Romalılar olarak adlandırmalarına rağmen dilleri ve edebiyatları Helence idi. Klasik Helence’nin edebi eserleri okutulmaya devam ediyordu. Helen geçmişinin bütünü ile farkında idiler. Ancak bunlara rağmen Hristiyanlığın imparatorluğun dini olmasından sonra yavaş bir anlam değişikliği olmuş ve Helen kelimesi Bizanslılar için “pagan” (*putperest*)anlamını ifade eder hale gelmişti.⁴¹

³⁸ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, A. Göke Bozkurt (çev), İstanbul: İlgı Yayınları, 2006, s. 33.

³⁹ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Bilge Umar (nşr), İstanbul 2008, s. 87; Anna Kommena, *Alexiad*, Bilge Umar (nşr), İstanbul 1996, s. 201; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Bilge Umar (nşr), İstanbul, 2008, s. 97.

⁴⁰ Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 54 vd; Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Ömer Rıza Doğrul (nşr), C. I, (2. Baskı), Ankara: TTK, 1987, s. 38 vd.

⁴¹ Psellos, *Khronographia*, s.189.

1.1. Bizans'ın İdari Yapısı ve Sınırları

Birbirinden ayrıştırılmayan birbirini tamamlayan iki terim Roma ve Bizans ile ortaya koyduğumuz bağ son derece önemli olarak Avrupa'dan yansıyan çağdaş batı dünyasının daha doğuda Bizans'ta olup bitenlerle bize yansımaları görebilmekteyiz. Bu dönem tarihinin göz ardı edilemeyecek bir özelliği de Hıristiyanlık ile İslamiyet arasındaki ilişki ile olduğu gibi İslam dünyasıdır. Bizans, Doğu Akdeniz'deki tüm ülkeleri, Balkanlar'ı ve batı Avrupa'yı Ortaçağlar boyunca etkilemiş bin yıl süren bir uygarlıktır. Bizans uygarlığı Pagan, Hıristiyan, Yunan, Roma antik ve özellikle de ortaçağ uygarlıklarından beslenmiştir. Bizans'ın kültürel ve sanatsal etkileri şimdi kalıcı bir miras olarak kabul görmektedir. Ayrıca diplomatik hizmetleri ve sivil bürokrasisi olan imparatorluk sarayının gelişmesi, taç giyme töreni gibi hükümet etmenin temel yönleri kadar, kadınların siyasi iktidar sahibi olmaları hep Bizans'ta gelişmiştir.⁴²

Roma İmparatorluğu'nun bir kişi tarafından yönetilemeyecek kadar büyük ve sınırlarının tehdit altında olduğunun farkına varılınca, ayrılık baş gösterdi. Marcua Aurelius (161-80) daha kıdemsiz taht ortağı Lucius Verus'u doğuya gönderdiğinde bunun bilincindeydi. Daha sonra Valerianus (253-261) aynı şeyi yapmış, kendi doğuya hareket ederken, oğlu Gallienus'u batı ordularına kumanda etmek üzere görevlendirmişti. Diocletianus (284-305) ise durumu bir düzene sokmuş ve dört kesimli hükümdarlık kurumunu getirmiştir. Bu dörtlü yönetimde kendisi kumandası altındaki Caesar Galerius ile birlikte doğuda, Maksimianus ise İtalya'da kalıyordu.⁴³ Şu durumda imparatorluğun tek kişinin yönetemeyeceği kadar büyük olduğu görüşü görüldüğü gibi gerek kuzey gerek doğu sınırlarının tehlikeli konumu nedeniyle yıkıcı nedenlere açık bulunuşu ile yakından ilgilidir. Gallienus'tan sonra Büyük Theodosius 16 yıl hüküm sürdü. Gallienus'un öldürülmesi ve kardeşi Valerianus' un Roma'da hüküm sürmesi üzerine Theodosius, İstanbul'da ve bütün Şarkta yalnız başına hüküm sürdü. Kudretli, harp işlerinde dirayetli bir adamdı ve Tarki (*Türkiye*)'deki barbarları süratle mağlup etti.⁴⁴ Yeni imparatorluğun kuruluşunu incelerken, 11 Mayıs 330'da, Konstantin, Boğaziçi sahillerinde, yeni kurulduğu başkentinde Konstantinop'la de

⁴² Herrin, *Şaşırtıcı Yaşam*, s. 19

⁴³ Michael Grant, *Roma'dan Bizans'a İ.S. V.yüzyıl, Z.Zühre İlk gelen* (çev), Homer Kitapevi, s. 15.

⁴⁴ Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, s. 140

şatafatlı merasimle yerleşiyordu⁴⁵ diye ifade ederken bir diğer kaynakta bu durum şöyle geçmektedir: Bizans'ın başlangıç tarihi olarak 330 yılını almak eleştirilebilir. Kuşkusuz “Roma” imparatorluğu o tarihte birden son bularak varlığını birden “Bizans” imparatorluğu olarak sürdürmüyor, ya da yerine birden bir “Bizans” imparatorluğu geçmiyordu. Söz konusu başlangıç noktası olarak Theodosios'un öldüğü ve imparatorluğun Arcadius ile Honorius arasında bölüşüldüğü yıl olan 395⁴⁶ yılını almak daha doğru olacaktır. Hatta Bizans imparatorluğunun başlangıcı olarak Justinianos'un saltanat dönemini (527-565) ya da Isauria'lı Leon'un saltanat dönemi (717-740) alanlar da olmuştur. Bu imparatorluğa, 1453'e kadar “Romalıların İmparatoru” olarak anılan imparatora, Roma'yı terk ederek başkenti Konstantinopolis'e getirdiği için “Bizans İmparatoru” adı verilmiştir.⁴⁷

Roma İmparatorluğu ikinci binde gücünün zirvesinde bulunmakla birlikte coğrafi olarak çok geniş bir alanı kaplıyordu. Başlangıcının 395 yılının kabul edildiği, büyük Theodosius'un Roma'nın uçsuz bucaksız topraklarını iki oğlu Arcadius ve Honorius arasında taksim ettiği tarihte Arcadius'un Doğu'nun egemenliğini eline aldığı sırada ve zaman itibarıyla Roma İmparatorluğu'nun doğu bölümden başka bir şey olmayan ve bundan böyle Bizans olarak anılacak olan imparatorluğu oluşturan toprakların IV. yüzyıl sonundaki sınırları kabaca şu şekildedir: Karadeniz'in doğu, batı ve güney kıyılarına sahip olan imparatorluk, Avrupa'da Balkan Yarımadası, Yunanistan ve takımadaları üzerinde uzanıyordu; Tuna kuzey sınırlarını çiziyor, Asya'da Anadolu'yu, Suriye'yi, Kızıldeniz'e komşu eyaletleri içine alıyordu. Afrika'da Sirenaik (*Libya*) Körfezi'ne kadar Mısır onundu. Bir kelime ile Karadeniz ile birlikte Akdeniz havzasının doğu yarısına hükmediyordu.⁴⁸

1.2. Askeri Mücadeleler

Daha IV. yüzyılda geleceği önceden haber veren sızmalar, istilalar baş göstermiştir. Devrin ateşli ve müsamahasız inançlarının, iç savaşların temel sebebini

⁴⁵ Diehl, *Bizans*, s. 19.

⁴⁶ Paul Lemerle, *Historie de Byzance; Bizans Tarihi*, Galip Üstün (çev), İstanbul:İletişim Yayınları,2008, s.9; Auguste Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Haluk Şaman (çev), İstanbul: Nokta Kitap, 2006, s. 15.

⁴⁷ Lemerle, *Bizans*, s.9-10.

⁴⁸ Auguste Bailly, *Bizans*, s. 16.

teşkil eden dini ayrılıklar da az korkunç değildi. Kurulur kurulmaz ve Theodosius'un 395 fermanı ile imparatorluğu bölüşünden çok önce, Bizans çifte kaderine boyun eğmiş görünür. Bir yandan barbarlarla boğuşurken bir yandan da din kavgaları ile parçalanmak⁴⁹ kaderinden kurtulamamıştır. IV. ve VI. yüzyıllar mücadelenin gözler önüne serildiği dönemdir. Bu yüzyıllar İspanya, Mısır, Suriye birçok bölgede hakimiyetin sağlandığı yıllardır. Sarmatyalılar, Gotlar ve İskitler imparator tarafından mağlup edildiler. Roma ile İran arasında Dicle kenarlarında vuku bulan mücadele şiddetlendi. Dönemin yeni hükümdarı Romalılar'ın Fırat'a kadar olan topraklarını İranlılar'a vermeleri lazım geldiğini dile getirdi, çünkü Roma ordusu bu mücadelede çok fazla güç kaybetti. İmparator yalnızca Nisibis'i vererek otuz yıllık bir anlaşma yaptı. İran hükümdarı Yazgard'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Varharan sulhu bozdu, İranlılar Romalılar'a karşı silahla saldırdılar ve Romalılar İranlıları yenerek birçok esir aldılar. Aralarında geçen mücadele sonucu Romalılar Ermenistan'a indiler. İranlılar ordularını toplayarak Roma ülkelerine doğru hareket ettiler ve Ermenistan'daki Thedosipolis⁵⁰ yani Erzenrum'u (*Erzurum'u*)zapt ettiler. Ermeniler Romalılara karşı isyan ettiler. Ermenistan Roma'nın hakimiyetine geçti.⁵¹

Roma imparatorluğunun genişleyen topraklarının tek elden yönetilmesinin zorlaşması üzerine yönetimi iki kardeşe bırakılan topraklarda batıyı Honorius 423 yılına kadar yönetmiştir. 402 yılında tahtını Mediolanum'dan (*Milano*) Ravenna'ya taşımış ve Vizigot kralı Alaric'in 410 yılında Roma'yı yağmalamasından zarar görmüştür. İmparator Honorius hem eski hem de günümüz tarihçilerince Roma'nın çöküşünün en büyük sorumlusu olarak gösterilir. Bunun nedeni, kısmen, Roma'nın 407-410 yılları arasındaki yağmalamaların bu döneme rastlamasıdır, buna engel olamadığı gibi sorumlusu da o olmuştur.⁵² Bundan sonra, kısa bir ara dönemin ardından III. Constantine ile Galla Placidia'nın oğlu III. Valentinianus 425 ve 455 yılları arasında batı imparatoru olmuştur. Dönemin son yıllarında Hun tehlikesi büyükse de, Hun imparatoru Attila 451 yılında, Romalı general Aetius tarafından bozguna uğratılmış ve Aetius da 454 yılında III. Valentinianus tarafından öldürtülmüştür. Ancak Valentinianus bu cinayetin cezasını yaşamıyla ödemiştir. Bundan sonra, zamanın Germen komutanının desteğiyle kısa dönemli bir Batı

⁴⁹ Bailly, *Bizans*, s. 16.

⁵⁰ Nikepheros Bryennios, *Tarihin Özü*, Bilge Umar (çev) , İstanbul, 2008, s. 48.

⁵¹ Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, ss. 109-153.

⁵² Grant, *Romadan Bizans'a*, ss. 3-25.

İmparatorları dönemi yaşanmış; bu dönem Germen Odoacer'in (*Odoacar*)476 yılında Romulus Augustulus'u tahtından indirmesiyle sona ermiştir. Odoacer İtalya kralı olmuş, ondan sonra tahta geçen Ostrogot Theoderic 493-528 yılları arasında saltanat sürmüştür.⁵³ Bu süreçte doğuda ise Arcadius (*Arkadios*)395-408 ve Arcadius'un ardından da oğlu II. Theodosius 408- 450; Batı'nın barbarların eline geçmesinden sonra da 450 ile 518 arasında, sırasıyla Marcianos (450-457), I.Leon (457-474), Zenon (474-491) ve Anastasios (491-518) tahta geçtiler.⁵⁴ Anastasius'un ölümünden sonra tahta varis kimsesi yoktu. Yeğenleri vardı ancak onları mirasçı yapan bir hak yoktu aslında dönemde imparatoru tayin eden miras hakkı değil, senato ve ordunun kararıydı. Anastasius'un ölümünden sonra göz dolduran bir rakip olmayışını fırsat bilen muhafız kuvvetleri komutanı Justinus, senatoya kendini tayin ettirdi.⁵⁵ Yeğeni Justinianos da yardımcısı ve danışmanı oldu. Justinianos'un 518 yılından itibaren yönetimde büyük rolü olmasına rağmen, tahta resmen 527 yılında ortak edilmiştir. Justinianos' un imparatorluğu döneminde de kraliçe Thedora'nın ülke yönetiminde büyük payı olmuştur.

Justinianos 565 yılında öldü ve her zaman para sıkıntısı içinde olan idaresinde, bu durumun etkisiyle öylesine bıkkınlık içine girmiş, öylesine yoksuldu ki bu ölüm yatıştırıcı bir unsur oldu. Sonrasında tahta sırasıyla II. Justinos (565-578), I.Tiberos (578-582), Maurikos (582-602), ve Phokas (602-610) geçti. Phokas, askeri nitelikli halkçı bir ayaklanmayla tahta geçirilmiş küçük rütbeli bir subaydı; ancak ülkeyi kanlı ve yetersiz bir zorba olarak yönetiyordu. Bu itibarla saltanatta kırk beş yılı dolduran dört hükümdar imparatorluğun varlığı üzerinde büyük bir etki yaratamadı. Dönemde imparatorluk İtalya'yı kaybetmekle Balkan Yarımadasının en büyük bölümünün kendisinden koparıldığına tanık oldu.⁵⁶ Phokas'ı imparator yapan halk onu öldürerek tahtı Herakleios'a verdi. 610 yılında tahta çıkan Herakleios 641 yılına kadar saltanatı sürdürdü. Justinianos'un ölümünden VII. yüzyıl sonuna kadar birbirini izleyen imparatorlar kafilesi içinde Herakleios kaderine layık görülen tek adamdır. Heraklios bozgunlara da uğramış zaferler de kazanmış, imparatorluğun gücünü yeniden kuramadıysa da ona prestijinin bir parçasını geri kazandırmıştır. Kuzeyde Avarlar ile mücadele etti. 641 yılında yeniden kurmuş olduğu

⁵³ Grant, *Roma'dan Bizans'a*, s. 3

⁵⁴ Lemerle, *Bizans Tarihi*, ss. 39-40-61.

⁵⁵ Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 43; Lemerle, *Bizans Tarihi*, ss. 53-55.

⁵⁶ Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, ss. 73-81.

imparatorluğun kesin olarak yıkılmakta mı olduğunun kuşkusunu ile arkasında karmakarışık bir miras bırakarak öldü.⁵⁷ Ardılları 717 yılına kadar yönettiler. Bunlardan bazıları saltanatın süresi ya da ortaya koydukları önemi bakımından zikre değerdir. II. Konstans (642-668), IV. Konstantinos (668-685) ve II. Justinianos Rhinometos (Kesik Burun) (685-695 ve 705-711).⁵⁸

1.3. Son İmparatorlar Dönemi

VII. yüzyıl Bizans tarihinin kötü dönemlerinden biridir, bu süreç önemli bir bunalım dönemidir. Ostrogorsky, bu dönemi “Tasvir Kırıcı Buhran Devresi” olarak ele almıştır.⁵⁹ Bu dönem imparatorluğun mevcudiyetini bile tehlikeye sokan ağır bir bunalım devri ve geçmişe göre çok daha büyük tehlikelerle karşı karşıya kalındığı bir dönemdir. Bu zamana kadar genel olarak medeni dünyanın en büyük bölümüne neredeyse bütün Avrupa’ya, Kuzey Afrika’ya, Batı Asya’ya hakim Roma dünya imparatorluğu geleneğini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Balkanlar’ın kaybıyla eş zamanlı olarak imparatorluk doğu ve güneydoğu eyaletlerinden yoksun bırakılmakla çok ciddi eksilmeye uğradı, sonrasında Sasaniler’in Suriye ve Filistin Mısır’ı fethi, onlarla mücadelesi, geri çevirmesine rağmen birkaç yıl sonra aynı yerlere Arapların istilası sonsuza değin bir kayba yol açacaktır. VIII. Yüzyılda Bizans ile mücadelelerde bulunan Arap unsuruna baktığımızda Arap kaynaklarında bahsedilene göre, bu yıl (706-708) Mesleme b. Abdülmelik Bizanslılara karşı gaza yaparak pek çok kişi öldürmüş ve bazı kaleleri fethetmiştir. Yine bahsedilene göre, bu yıllar içerisinde Hişâm b. Abdülmelik de gaza yaparak birçok kalelerini ele geçirmiş; Arab-ı müsta’rebeden⁶⁰ bin kadar savaşçı öldürmüş, onların çocuklarını ve kadınlarını da esir almıştır.

Bu yüzyıl Bizans Devletine yeni bir çehre veren önemli bir değişiklik oluşuyordu. Şu vakte kadar devlet genel itibarıyla bir Roma İmparatorluğu olarak kalmıştı. Ülke bakımından Bulgarlar, Slavlar, Araplar lehine kaybı çok olmuştur. Fakat daha dar sınırlar içinde kendi üzerine toplanmış, kuvvetlerini dağıtmadan kendini koruyabilecekti. Şimdiye kadar olduğundan daha düzgün daha tekdüze bir

⁵⁷ Bailly, *Bizans İmparatorluğu*, ss. 83-93

⁵⁸ Lemerle, *Bizans Tarihi*, ss. 52-72.

⁵⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 137

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, Heyet (çev): Bahar Yayınları, C. IV, ss.473-479.

Doğu devleti haline gelmek üzere köklerinden ayrılmış, VIII. Yüzyıl başında bütün kuvvetleri İstanbul etrafında toplanan, karakteri gittikçe doğulu olan tamamen Bizanslı bir imparatorluk oluşmuştur.⁶¹

VIII. yüzyıl için iki önemli imparatorun bahsedebiliriz. İzoryalı iki imparator zamanında imparatorluğun yeniden kuruluşu olarak adlandırabileceğimiz dönem, Leon III (717-775) ve oğlu Konstantin V (740-775) dönemleridir. Bu yıllar Leon III ve Konstantin V'in Araplar ve Bulgarlarla mücadelesinin başarılı olduğu yılları göstermektedir. Bizans Devleti doğu ve güneyde durumunun sağlamlaştığını gözler önüne seriyordu.⁶² Leon IV (775-780), Konstantin VI (780-802), Nicephore (802-811), Ermeni Leon V (813-820), Michel II (820-829), Theophile (829-842) Son 30 yılda yine devlet müthiş şekilde karışır. Michel III (842-867) yıllarında imparatorluk yapmıştır. Ermeni sülalesi zamanında imparatorluk en parlak devrini geçirmiştir (867-1081). Bizans imparatorluğu yüz elli yıllık bu zamanda müthiş bir ihtişam içinde yaşamıştır. Meşru hükümdar ünvanı ile saltanat süren muzaffer gasıplar, sülalenin kurucusu Vasil I (867-886), Romain Lecapene (919-944), Nicephore Phocas (963-964), Jean Tizimisces (969-976), tam yarım asır hükümdarlık yapan Basileios II (976-1025)⁶³ alışlagelmiş Bizans imparatorlarının dışında devleti güçlü kılmak adına güçlü, kuvvetli, sert mizaçlı iradeli şahsiyetlerdi. Sülale o kadar kuvvetlenmişti ki Basileios II'nin yeğeni Zoe (1028-1050) birbirini takip eden üç kocasıyla birlikte tahtı paylaşmıştır. Konstantinos (1025-1028), Romanos III (1028-1034), Mikhaıl IV (1034-1041)⁶⁴, Konstantin Monomaque, Konstantinos IX (1042-1045)⁶⁵

X. yüzyıl dünyasında Bizans İmparatorluğu nüfuzu ve ihtirasları medeni dünyanın hemen her yerine uzanan bir dünya imparatorluğuydu. XI. yüzyılın ilk yarısına kadar Roma'dan Bizans'a medeniyetin mücadelesini, mücadeleye önderlik eden imparatorlarını inceledik. Bizans İmparatorluğu tüm ülkeleri ortaçağlar boyu etkilemiş bin yıl varlık gösteren güçlü bir uygarlıktır. VI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar zaman zaman güç kaybetmiş zaman zaman zorlu süreçlerle yeniden gücüne

⁶¹ Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, İstanbul, 2008, s. 32; Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, ss. 97-111; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, ss. 51-55.

⁶² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, ss. 142-158.

⁶³ Psellos, *Khronographia*, s. 6.

⁶⁴ Psellos, *age*, ss. 31-67.

⁶⁵Psellos, *age*, s.93; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, ss. 63-103.

kavuşmuştur. Bu çekişmede paylaşılmayan unsur Hristiyanlık ve İslamiyet arasındaki ilişkide olduğu gibi İslam dünyasıdır. Roma, Ortaçağ dünyasından etkilenmiş, günümüzde Bizans İmparatorluğundan yansıyan kültürel ve sanatsal etkileri kalıcı miras olarak günümüzde kabul görmektedir. Bugün bizim için Bizans'ın en önemli özelliği erken ortaçağlar döneminde Hristiyan batıyı korumadaki tarihsel rolüdür. Arapların Anadolu'ya yayılmasını Çanakkale boğazını geçip Balkanları ele geçirmelerini Bizans engellemiştir. Kostantinopolis uzun zamanlar sayısız kuşatmaya direnmiştir.⁶⁶

1.4. Yükselme Dönemi

Bizans-Selçuklu ilişkilerinin başladığı devir olan XI. yüzyıl Bizans Tarihinin dönüm noktasını oluşturmaktadır. II. Basileios (976-1025) ile gücünün zirvesini yaşayan imparatorluk aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren çöküşünü hazırlayacaktır.⁶⁷ XI. yüzyıl başlarında Ernest Honigman' ın ifadeleriyle “Bizans'ın doğu sınırında, Doğu Anadolu'da Türkler belirdiler.⁶⁸ Mateos ise bu ilk karşılaşma için Türk (*Selçuklu*) diye adlandırılan bu “*barbar millet*” ilk kez Ermenistan'ın Vaspurakan eyaletine geldi ve Hristiyanları merhametsizce kılıçtan geçirdi.” diye ifade eder.⁶⁹

995-999 yıllarında Suriye' ye sefer düzenleyen II. Basileios, bölgede selefleri zamanındaki durumu yeniden tesis edip 1000 yılı kışını Çukurova'da geçirdikten sonra Doğu Anadolu ve Gürcistan'a yönelmiştir. Bu dönemde bölgenin hakimlerine bakacak olursak, Ermeni Bagratuni ailesine mensup olan I. Gagik Ani'de 989-1020 yılları arası, Lori'de kardeşi Gurgen, Kars (*Vanand*)'da Gagik'in amcasının oğlu Abas 984-1020, Bayburt, İspir, Oltu, Erzurum, Pasinler, Malazgirt, Erciş ve Eleşkirt bölgesinde yine Bagratuni ailesinden Küropalates Davit Tao'da bulunmaktadır. Van gölü havzasının (*Vaspurakan*)doğu tarafında Ermeni Ardzuni ailesine mensup Gurgen Haçik, güney taraflarında da Haçik'in kardeşi Senekerim hakim

⁶⁶ J.Herrin, *Bizans; Şaşırtıcı Yaşam*, s. 19-24.

⁶⁷ Bkz. *Mikhail Psellos'un Khronographiası*

⁶⁸ Enver Konukçu, “Selçuklular'ın Doğu Anadolu'daki yerleşim Politikası”, *I-II Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bildirileri*, Konya: Selçuklu Araştırma Merkezi, 1993, s. 144

⁶⁹ Mateos, *Vekayi-nâme*, s. 48.

durumdaydılar, Haçik'in 1003-1004 yılında ölümünden sonra Senekerim, bölgenin tamamına hakim oldu.⁷⁰

X. yüzyıl sonlarına gelindiğinde devletin iç siyasetindeki gözden kaçmayan durum, Balkan yarımadası bütünüyle tekrar elde edilmişti. Nikophoros Phokas'ın yaptığı Asya topraklarına fetihlerinin arkasından, Anadolu yerli asalet sınıfının düşmanı Avrupa'ya yönelmiş, devlet sınırlarını tekrar Tuna'ya ve Adriatik denizine ulaştırmış, Anadolu'nun geçmiş yüzyıllarda barındırdığı üstün durumunu tamamlamıştır. II. Basileos ömrünün son yıllarında ise Kafkaslarda varlık gösterdi, Bagratuni krallığının en parlak devri I. Gagik zamanında (990-1020) Armenia'da karışıklık çıktı, bu durum imparatora başarılı bir müdahale fırsatı verdi, Vaspurakan⁷¹ bölgesi de Bizans'a ilhak olundu.⁷² Ermeni Ani Krallığı hayatı boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan Ioannes Smbat'a kalacak, ölümünden sonra da aynı şekilde Bizans İmparatorluğuna intikali sağlanacaktı.⁷³

İmparator, sonrasında Bingöl yoluyla Malazgirt ve Bagrevand'a yürüdü. Eleşkirt'te Ani Ermeni kralı I.Gagik'in huzuruna gelmesini beklemiş ancak bu gerçekleşmemiştir. Bundan sonra Tao bölgesine yönelen imparator, Oltu başta olmak üzere bütün kale ve surları işgal etmiş, bu noktalara Bizanslı kumandanlar tayin ettikten sonra, veraset anlaşmasında da kararlaştırıldığı gibi, Tao soylularını yanına alarak Erzurum Khaldia⁷⁴ themasının uç noktalarından biri olan Haltoyariç (*Khağdoyariç/Kağdariç*) üzerinden 1001 yılı ilkbaharında İstanbul'a hareket etmiştir. 1015 yılı itibariyle II. Bsileios'un Doğu Anadolu Bölgesine bir ordu yönlendirdiğini görmekteyiz. Lori kralı Gurgen, 1008 yılında babasının ölümünden sonra Lori'ye de hâkim olmuş Gurgen'in oğlu Abhazya kralı Bagrat'ın da 1014 yılında ölümünden sonra, sonuncusunun oğlu Aphazya ve Kartli kralı I. Giorgi Bizans imparatoru tehdidiyle karşı karşıya gelmiş, imparator II. Basileios Giorgi'den, babasının zamanında küropalates (*Bizans İmparatorluğunun tayin etmiş olduğu valiler*) ünvanıyla Bagrat'a ıkta ettiği yerleri isteyip olumsuz cevap alınca I. Giorgi'nin üzerine 1015 yılında bir ordu çıkarmıştır. Ancak Giorgi bu orduya Oltu

⁷⁰Ernest Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Fikret Işıltın (çev), İstanbul, 1970, 155-156. ; Mehmet Ersan, *Anadoluda Ermeniler, Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2002 ss. 11-12.

⁷¹ Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 43.

⁷² Vardan, *Fütuhat*, s. 167.

⁷³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 291-292.

⁷⁴ Bryennios, *age*, s. 45.

Köyü yakınlarında karşı koymuştur.⁷⁵ Bir diğer taraftan İmparator II. Basileios, Bulgar savaşlarıyla meşgul olurken Fatimî halifesi el-Hakim ve Ani kralı Ioannes Simbat ile müttefik bulunan I. Giorgi'nin elinden Tao ve Pasin'i almıştır.⁷⁶

1021 yılında Ermenilerin yaşadığı bölgeleri doğrudan Bizans'a bağlamak amacıyla büyük bir ordunun başında bizzat doğuya hareket etmiştir. Sonrasında bu hareket halefleri tarafından Ermeniler bölgeden göçe zorlanacaklardır. II. Basileios önce Suriye sınırlarına gelmiş, buradan Malazgird üzerinden Theodosipolis bölgesine geçerek Pasin'de karargahını kurmuştur. Burada imparator elçi göndererek Keltzene veya Erzurum'a ulaştığında huzuruna geleceğini vaad eden I. Giorgi'yi bekledi. Pasinler bölgesine gelen I. Giorgi'nin tabiiyetini bildirmekle beraber huzura gelmesi üzerine II. Basileios, Ügümi ve civarındaki daha küçük köy ve kasabaları tahrip ettikten sonra halkı Khaldia (*Trabzon*)themasına sürmüştür. II. Basileios'un Tiflis yakınlarına kadar ilerlemesi, bölgede büyük bir katliam gerçekleştirmesi ve savaşa ertesini yıl da devam etmek kararı alıp Trabzon'a geçmesini müteakip, Ermeni krallarının İmparator'a elçiler göndererek kendi krallıklarını korumak gayretinde olduklarını görmekteyiz.⁷⁷

1.5. Ordu ve Maliye

Geç dönem Roma ordusunun zayıflığı büyük ölçüde imparatorluk yetkililerinin askere alma işini düzenli yürütememesinden kaynaklanıyordu. Askere alma sorunu ülkenin gündemine oturmuştu. Düzenlemeye göre baba mesleğinde çalışmak zorunlu hale getiriliyordu, böylece orduda bulunan askerlerin ve bundan önceki askerlerin çocukları da asker olmaya zorlanıyordu. Bu uygulama V. yüzyılda uyulması zorunlu bir kural haline almıştı, Romalılar ordularını koruyabilmiş olsalardı belki de yok olmaktan kurtulacaklardı. Artık asker toplayamaz hale gelmeleri çöküşün ana nedenlerinden birini teşkil etmektedir.⁷⁸

⁷⁵ Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dalanoğlu, İstanbul: Aras Yay, 2005, ss. 526-527.

⁷⁶ Honigman, *Doğu sınırı*, s. 160.

⁷⁷ *Aristakes Lastivertc'i's History*, R. Bedrosian (nşr), New York, 1985, s. 7-19; *Smbat Sparapet's Chronicle*, R. Bedrosian (nşr), New Jersey 2005, s. 12.

⁷⁸ Grant, *Roma'dan Bizans'a*, s. 43.

Bizans siyasi tarihi incelendiğinde Orta Çağ boyunca Bizans idaresinde dinin her zaman önemli bir rol üstlendiği görülür. Bir başka deyişle Bizans imparatorluğunda din ve siyaset her zaman iç içe girmiş bir yapı sergilemiştir. Bu bağlamda birer diplomat gibi çalışan Bizans misyonerleri de Bizans'ın ayakta durmasında ve sahip olduğu kültürü yaymasında önemli rol oynamışlardır.

Görebiliriz ki V –XI. yüzyıllar arasında Hıristiyanlık propagandası geniş bir coğrafyaya yayılırken, tüccarların gittikleri ülkeler hakkında imparatorluk idaresini bilgilendirmesi gibi din adamları da ulaşabildikleri insan toplulukları hakkında edindikleri bilgileri imparatorluk hizmetine sunmayı görev bilmişlerdir.

Judith Herrin, *Şaşırtıcı Yaşam* adlı eserinde Bizans hakkında şunları söylemektedir:

“Bizans ışık geçirmez bir iki yüzlülük imajı akla getirir, aşırı zenginlik parıltıyan altın ve mücevherlerle bir arada giden bir entrika, suikast ve fiziksel sakatlanma imajı bununla birlikte Orta Çağlar boyunca Bizanslılar, bu tür Bizans stereotipleriyle damgalanan ve günahına girilen çok sayıda zeki, önder, parlak askeri kumandan ve yaratıcı ilahiyatçı yetiştirmişlerdir. Hiçbir zaman bir engizisyon kuramamışlardır ve insanları direklerle bağlayarak yakmaktan uzak durmuşlardır”⁷⁹

Bizans Roma'dan gelişmiş bir hukuk sistemi ve askeri bir gelenek devralmıştır. Bu hukuk sistemi ve askeri gelenek Bizans'ın uzun tarihini desteklemektedir. Teoride Bizans toplumu bir hukuk düzeni içinde yaşıyor, yargıçlar eğitiliyor, maaşa bağlanıyor ve anlaşmazlıkları çözüyorlardı.

Askeri yapıda, her ne kadar Roma lejyonları VII. yüzyıldan sonra varlığını sürdüremediye de, gerek atlı gerekse yay savaş birlikleri Roma askeri talimnamelerine göre eğitilmişlerdir. Deniz ve kara savaşlarının stratejileri, kuşatma silahları ve birlikleri ile mal ve iâşe yöntemleri, zırhları ve korunaklı kıyafetleri tamamen eski uygulamalardan uyarlanmıştır. Suda yanan sülfürlü bir birleşim olan “Rum Ateşi” bir devlet sırrı olarak görülüyordu ve bugün hala bileşenlerinin ne olduğu bilinmiyor. Benzer bir silah Araplar tarafından da geliştirilmişti; ancak “Rum

⁷⁹ Herrin, *Şaşırtıcı Yaşam*, s. 18.

Ateşi” deniz savaşlarında ve şehirlerin kuşatılmasında onu tanımayanlara korku salıyordu.⁸⁰

İmparatorluk dışında yürütülen misyonerlik çalışmaları sonucu başta Hıristiyanlık ile birlikte bölge nüfusu içinde eriyen Bulgarlar olmak üzere, Hunlar, Peçenekler, Uzlar, Kuman–Kıpçaklar Hıristiyanlığı benimsemişler, savaşlarda esir düşerek veya bizzat imparator ile anlaşarak imparatorluk arazilerine yerleşmişler, öncelikle Bizans siyaseti gereği Hıristiyanlaştırılmışlar, sonra da Bizans askeri siyaseti dahilinde özellikle sınır bölgelerinde iskana tabi tutulmuşlardır.⁸¹

Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşlar sonunda esir düşen veya anlaşmalı olarak kendi istekleriyle Bizans arazilerine iskan edilen imparatorluğun temeli yüzyıllar boyunca Pers ve Arap istilaları sonucunda, iç savaşlar, hastalık ve kıtlık gibi nedenlerle insan gücünün azalmasına bağlı olarak dışarıdan temin edilen yerleşimcilerle nüfusu azalan bölgelerin yeniden canlandırılmaya çalışılmasına dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile *theme* denilen bu yapılanma başlangıçta olmasa da zamanla askeri ve mülki idareyi bir elde toplayan idari birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. VI. yüzyıldan itibaren Anadolu’da meydana gelen nüfus azalmasına karşı imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, özellikle Balkanlardan yeni insanlar getirilmiştir. Bizans ordusunda Hunlardan itibaren Türk boyları görev yapmış olsa da özellikle XI. yüzyıldan itibaren paralı Türk askerlerinin ayrı bir önem kazandığı ve hatta sayıca artış göstererek daha düzenli birlikler halinde Bizans ordusunun vazgeçilmez birlikleri haline geldikleri söylenebilir. XI. yüzyıl itibarıyla özellikle Peçeneklerin⁸² ve Kumanların oluşturdukları paralı birlikler Bizans ordusunda önemli görevler üstlenmişlerdir.⁸³

XI. yüzyılda Basileios Roma üzerinde hakimiyeti ele geçirmişti ve idareyi kimse ile paylaşmak isteğinde değildi. Ancak askeri konularda yetersiz olduğunun farkındaydı ve buna çözüm olarak Parakoimomenos (*başmabeynci*)’tan yardım

⁸⁰ Psellos, *Khronographia*, ss. 255-256.

⁸¹ Yonca Anzerlioğlu, “Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı”, *Türkler*, C.IV, s. 219.

⁸² Psellos, *Khronographia*, s. 33.

⁸³ Anzerlioğlu, *agm*, ss. 219-222.

istemeye mecbur kaldı. Bu adamın adı da Basileiostu. Basileios ve Konstantinos ile aynı babadan doğmuş anne tarafından farklı soydan geliyordu.⁸⁴

II. Basileios Selçuklular'a karşı seferlerinde diğer imparatorların alışılmış usullerinden yol almazdı. Basileios için dönüş zamanı savaşın bitimine bağlıydı. Kış soğuşuna yaz sıcağına umursamaz derecede dayanırdı. "Bütün doğal isteklerine karşı çıkar çelik gibi sert bir adamdı" ifadesini kullanır" Psellos⁸⁵. Ordu ile ilgili meselelerde tecrübesi çok fazlaydı, askeri sınıfların durumu onun için bilinmeyen bir şey değildi, bilgisi savaşlarda ona çok fayda sağlıyordu, hepsinin şahsi kabiliyet ve savaş durumlarını gayet iyi biliyordu ve askerlerini kapasitelerine göre kullanıyordu.

II. Basileios sevecen ve soyluluğun değerini bilen bir kişiydi, bu doğrultuda gelecek nesline önem verdi. Çocuklara büyük ilgi ve sevgi gösterdi, onlara eğitimler ve öğretmenler tutup bu kişilere gençlerin karakterlerini geliştirmelerini ve onlara savaş sanatını öğretmelerini buyurdu. Yani gençlere yeterli silah donanımı taşımayı, düşmanların atış ve vuruşlarından kendilerini kalkanla korumayı, mızrak kullanmayı, ata binmeyi, ok atıp hedef vurmayı, düşmana karşı sınıksız saf halinde ilerlemeyi, bölüklerin işlev dağılımını, ordugâhın nasıl kurulacağı gibi birçok savunma ve savaş taktiğini öğretecekti.⁸⁶

Mikhael Psellos'un *Khronographia*'sına göre, X. yüzyıl sonlarında Bizans ordusunda bulunan ücretli askerler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: II. Basileios hakimiyetinin ilk yıllarında iktidar kavgasına girişen askeri asalet sınıfının temsilcileri Bardas Skleros ve Bardas Phokas ile mücadele etmek zorunda kaldı.⁸⁷ Kaynağa göre imparator Romalılar arasında hainlerin bulunduğu farkındaydı. Ancak kısa bir süre önce özel seçilmiş bir Varaeg birliği kendisine yardıma gelmiş ve bunlar özel eğitimle yetiştirilmiş iyi savaşçılardı.⁸⁸ Diğer yabancı kuvvetlerle, (*bunlar daha önce imparatorluk ordusunda hizmette bulunmuş Slav ve Norman asıllı ücretli askerlerdi*) bir bölük halinde birleştirilerek isyancıların üzerine gönderildiler.⁸⁹ Bir diğer örnek, yine Bağdat'tan kaçıp gelmiş olan Skleros ve askerleri yurda

⁸⁴ Psellos, *Khronographia*, ss. 6-7.

⁸⁵ Bkz. Psellos'un *Khronographia*'sı

⁸⁶ Bryennios, *Tarihin Özü*, ss. 31-31.

⁸⁷ Demirkent, "Bizans", s.236.

⁸⁸ Psellos, *age*, ss. 12-13.

⁸⁹ Psellos, *Khronographia*, s. 13.

dönmüş ve gönüllü ordularını kurmuşlardı, Skleros beden gücü olarak Phokas'a eşit olmakla birlikte askeri strateji ve idare kabiliyetine sahipti. Yöntemi, ordusunu büyük çapta takviye etmek ve gerilla taktiği ile düşmanı yıkmaktı. Bundan başka kendine ve adamlarına uygun düzenlemeleri de biliyordu, bazılarını kitaplardan okumuş bazılarını savaşlarda kendi edindiği tecrübelerden çıkarmıştı. Savaşları bizzat kendisi planlar, birliklerini nizama sokar ve şahsen savaşa katılmayı tercih ederdi. Ani bir geri çekilmeyi utandırıcı bulduğundan kuvvetlerin çoğunu hareketsiz tutar hafif silahla donanmış askerleri manevra yaparken, belli mesafeden savaş hareketlerini düzenlerdi. Düşman askeri ile karşılaşınca Roma ordusunun çeşitli grupları arasında uyumlu bir askeri bağlantı kurulurdu. Bütün kuvvetler bir kule gibi bir araya gelir, hafif süvari bölüğü ile bağlantıda olan karargâh süvari birliği ağır silahlı piyade grubuyla birleşirdi. Bütün bu hazırlıklar tamamlanınca tüm askerler planlandığı gibi hareket etmesi, ne olursa olsun sırayı bozmaması emrini alırdı. Şayet bir asker bu emre uymayıp kahramanca hareket ederek bundan başarı sağlasa da bundan bir mükâfat alamaz aksine cezalandırılırdı; çünkü Basileios'a göre zaferin kazanılmasında ilk ve en önemli faktör birliklerin tek bir vücut gibi hareket etmesidir.⁹⁰

İmparator Romanos (1028-1034) baktığımızda, savaş tekniği konusunda tamamen bilgisizdi, ilmi tecrübeden de yoksundu, bilgisine aşırı güveni büyük hatalarına neden olmuştur. Gönünde askeri şöhrete de önem veren imparator doğu ve batıda barbarlara karşı savaşa hazırlandı. Araplarla savaş için ücretli askerler orduya alınıp yeni birlikler kuruldu, asker sayısı artırıldı⁹¹

Mikhael IV (1034-1041)⁹² imparatorluğun başına geçtiğinde sivil idare ile ilgilenmiş, imparatorluğun ordu gücünü artırmaya çalışmıştır. Mikhael V (1041-1042) ve Thedora (1024) hakimiyetinde halk askeri birliklere dönüşüp hatırı sayılır bir ordu oluşturulmuş, imparatorlukta kadınların söz sahibi olmaya başlaması üzerine askerde de bozulmalar ortaya çıkmıştır. Ücretli askerleri bile güvenilir değildi artık, bazıları da açıkça düşmandı disiplinleri bozulunca sokaktaki halk arasına karıştılar. İki kız kardeş Zoe (1042) ve Theodora'nın lüks hayat tarzı ilerde

⁹⁰ Psellos, *Khronographia*, ss. 20-21.

⁹¹ Psellos, *age*, s. 31-41.

⁹² Bkz. İmparatorların saltanat tarihleri için *Psellos'un Khronographiası*.

imparatorluğun çöküşünün temellerini hazırlamıştır. Askerin ganimet payı olan paralar ve ordu masrafları gereksiz işlere harcanmış ve ilgisiz kişilere verilmiştir. İmparatoriçelerin korunması ile görevli kişilerce bu amaç uğrunda, Basileios'un hazineleri harcanmıştır.⁹³

Bütün bunları gözler önüne seren bir düzende orduya, askere, bu nizamı ortaya koyan düzene bakıldığında, Bryennios, Roma'nın savaşırken kullandığı taktiğini şu ifadeleri ile sunmuştur:

“Savaşacak ne kadar silahımız varsa onları alacağız, ve çıkış yerini tutacağız; yayları ve okları olanlar çatılara çıkacaklar, bu sırada hizmetkarlar ve savaşacak kişi olmayanlar ve kendileri dahi savaşacak atları olmayıp katırları olanlar, bizim arkamızda duracak. Sonra yukarıdakiler düşman üzerine okları atacak biz de kapıları açtıktan sonra, atlarımızla onlara karşı atılacağız.”⁹⁴

Bir Ermeni tarihçisi Bizans-Selçuklu karşılaşmasını sunarken bize, Bizanslı komutan Liparit'i şu şekilde tasvir eder: 18 Eylül 1049 tarihinde, akşama doğru başlayan savaş, yan kanatlardaki Bizanslı komutanlar, Türkler ile geceye kadar mücadele ettiler. Liparit ise yeğeni Çortuanel'in öldürüldüğünü görünce bütün gücüyle saldırıya geçti. Bu şekilde güçlendikten sonra Türk aygırına bindi, altın kalkanını geriye iterek, ince, uzun, esnek bir mızrağı sol eliyle havaya kaldırarak ve geniş çelik pasını sağ elinde tutarak, bu arada demirci çekicine benzeyen korkutucu topuzu kalçasından sarkarken, savaşların saflarını kat etti ve muhteşem bir edayla bir yandan öbür yana koştu. Altın zırhı ve miğferi güneş gibi parlıyordu. Aslan gibi kükreyerek bağıra çağıra düşmanları göğüs göğüse çarpışmaya çağırıyordu.⁹⁵

İbn'ül Esir'e göre, Kaputru (*Pasinler/Hasankale*) savaşında, “Müslümanlar yöreyi zapt edip, yağmaladılar, sayamayacak kadar çok hayvan, katır, ganimet ve mal ele geçirdiler, rivayete göre ele geçirilen ganimetler on bin arabayla taşındı. Ganimetler arasında on dokuz bin tane zırh vardı”⁹⁶ diye aktarılmıştır. Yine de bütün bu gidişata rağmen savaştan arta kalanlar bu devlet hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

⁹³ Psellos, *Khronographia*, s. 95.

⁹⁴ Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 82

⁹⁵ Stephanos Orbelian, *Histoire de la Siounie, C. I, çev. M.Brosset, Saint Petesburg, 1864, s. 214.*

⁹⁶ İbn'ül Esir, *El Kamil Fi't-Tarih, C. IX, ss. 414-415.*

Bizans ordusunda Hunlardan itibaren Türk boyları görev yapmış olsa da özellikle XI. yüzyıldan itibaren paralı Türk askerlerinin ayrı bir önem kazandığı ve hatta sayıca artış göstererek daha düzenli birlikler halinde Bizans ordusunun vazgeçilmez birlikleri haline geldikleri söylenebilir. XI. yüzyıl itibarıyla özellikle Peçenekler'in ve Kumanlar'ın oluşturdukları paralı birliklerin Bizans ordusunda önemli görevler üstlendiklerini görmekteyiz.⁹⁷

Askeri yapıda, her ne kadar Roma lejyonları VII. yüzyıldan sonra varlığını sürdüremediye de, gerek atlı gerekse yay savaş birlikleri Roma askeri talimnamelerine göre eğitilmişlerdir. Deniz ve kara savaşlarının stratejileri, kuşatma silahları birlikleri ile mal ve iâşe yöntemleri, zırhları ve korunaklı kıyafetleri tamamen eski uygulamalardan uyarlanmıştı. Suda yanan sülfürlü bir birleşim olan “Rum Ateşi” bir devlet sırrı olarak görülüyordu ve bugün hala bileşenlerinin ne olduğu bilinmiyor. Benzer bir silah da Araplar tarafından geliştirilmişti; ancak “Rum Ateşi” deniz savaşlarında ve şehirlerin kuşatılmasında onu tanımayanlara korku salıyordu.⁹⁸

Psellos “Rum Ateşi”nden şöyle bahsetmektedir,

“Sıvı Ateş” Bizans imparatorluğunun gizli silahı idi. Theophanes ve Kedrenos, su ile sönmeyen bu yanıcı silahın Heliopolis (Baalbek)'li bir mühendis olan Kallinikos tarafından icat edildiğini söylüyorlar. İlk defa VII. yüzyılın son çeyreğinde Arapların İstanbul'u kuşatmaları (674-78) sırasında Bizans donanması tarafından kullanılan bu yeni silahın yapılış formülü ve kullanım tarzı yüzyıllar boyunca devletin en gizli sırrı olarak saklandı, söylendiğine göre bu silahın yapımı İstanbul'da tek bir ailenin elindeydi ve özel bir dikkatle gizli tutuluyordu. Gerçekten de bu yanıcı silahın tam bileşimi, bugün bile kesin olarak bilinmiyor. Bu bileşimin ne olduğu üzerine çalışmalar yapan pek çok aştırcı hep ayrı ayrı sonuçlara varmışlardır. Ayrıca silahın yapımında kullanılan kimyevi maddeler saf olmadığından elde edilen karışımlar da çoğu zaman birbirinden farklı oluyordu. Herhalde temel maddesi nafta (ham petrol) olan bileşimdi; içine güherçile, reçine, kireç, katran ve benzeri maddeler de konularak, suda sönmeyen yanıcı, bol duman ve gök gürültüsü gibi korkunç ses çıkaran bir silah elde ediliyordu. Tabiatıyla böyle bir silah düşmanda panik ve korku yaratmaktaydı.

Bizans kaynaklarında sıvı ateşin aslında bir deniz silahı olduğu, fakat sadece denizin sakin bulunduğu zamanlarda kullanılabildiği kaydolunmuştur. Sıvı ateş gemilerin güvertelerine sahte bir taban üzerine monte edilen

⁹⁷ Anzerlioğlu, “Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı”, ss. 219-222.

⁹⁸ Psellos, *Khronographia*, s. 255-256.

cihazlardan (tüplerden) sifonlar vasıtasıyla küçük fiçular içinde düşman üstüne fırlatılıyordu. Sıvı ateş'in özelliği düşman gemilerine uzak mesafelerden atılabilmesi, çarptığı yerde derhal alev alması, çabuk sönememesi hatta suyun üstünde de bir süre yanması, ayrıca bomba gibi olan bu küçük fiçuların sifonlarla sağa, sola, yatay ve dikey doğrultuda, yani istenildiği yöne doğru gönderilebilmesiydi. Deniz savaşlarında son derece etkili olan bu silah, zaman zaman kara savaşlarında da kuşatma kulelerini yakmak için kullanılmıştır.⁹⁹

Kaynaklar ışığında Bizans askeri, savaş stratejileri, ordu ve donanmaları hakkında ulaşılabildiğimiz bilgiler bununla sınırlıdır.

⁹⁹ Psellos, *Khronographia*, s. 255.

II. BÖLÜM

BİZANS ASKERİ BİRLİKLERİ VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Doğu Anadolu bölgesi, konumu ve coğrafi şartları itibarıyla tarih boyunca birçok medeniyete merkezlik yapmış, dikkatleri üzerinde toplayan stratejik bir nokta olmuştur. Öyle ki tarihi inceleme noktasında insan, zaman, mekân bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Coğrafya sadece insanı değil onun oluşturduğu toplulukların etnik-dini yapısını, sosyal ve ekonomik yapısını, ulaşım sistemini, savaş usul ve tekniklerini, savunma sistemlerini ve hâsıl devlet ve onun teşkilat yapılarını bütünü ile etkilemektedir. Doğu Anadolu Bölgesi de uzun ve soğuk kışların sürdüğü, iklimi ulaşım ve haberleşmeyi imkânsız hale getiren engebeli arazisi ile bölgede bulunan veya buraya göç eden toplumları etkilemiştir. Diğer taraftan bu bölgeye gelen topluluklardan ancak göçebe yaşayışa yatkın olanlar kalabilmiş, yerleşik hayata ait olanlar ya da zayıf olanlar daha çok İran, Irak, Suriye, İç ve Batı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁰

Doğu Anadolu Bölgesi güneyde Mezopotamya, doğuda İran, kuzeydoğuda Kafkasya ve batıda Orta Anadolu Bozkırları arasında bir orta bölge olarak yer almaktadır. Bu sebepler doğrultusunda Doğu Anadolu yüksek yaylası bu noktalar arasında, binlerce yıl devam eden kültürlerin kavşak ve geçiş noktasını teşkil etmekle birlikte medeniyetlerin sahnesi olmuştur.¹⁰¹

¹⁰⁰ Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 53.

¹⁰¹ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara: 1997, s. 7; Savaş Eğilmez, *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, İstanbul, 2012, s. 25.; Ahmet Toksoy, *Karazdan Otlukbeline Savaşlar (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998)*, s. 1.

2.1. Ulaşım Ağı

Asya ile Avrupa'nın arasında bir köprü gibi uzanan Anadolu yarımadası tarihin başlangıcından beri şark ile garbın harp meydanı olmuştur. Şarkın garbı yenmek için yaptığı her teşebbüste sırası ile Farslar Araplar, Moğollar, Türkler hep bu yollardan gelip geçmişlerdir.¹⁰² O günden bu güne kültürlerin aktarımında bu yollar bizlere güzergâh olmuştur.

Doğu Anadolu'nun yol sistemi, bölgenin jeomorfolojik yapısıyla yakından ilgilidir. Temel yapıyı tektonik olaylar ve daha sonraki rüzgâr veya akarsu erozyonlarına bağlı olarak şiddetli kıvrımlar ve kuvvetli eğilimler oluşturmuştur. Bunun yanı sıra uzun ve sert geçen kışlar bölgede doğal yollar dışında ulaşımı adeta imkânsız kılmaktadır¹⁰³ Doğu Anadolu yüksek yaylasında yılın en az dört ayının karlarla kaplı olmasının yanı sıra, birbirine paralel uzanan sık ve yüksek dağlar da ulaşım sistemini zorlaştıran coğrafi etmenleri oluşturmaktadır.

Bu şartlar altında kurulan devletlerden biri olan Urartu Devleti her şeyden önce Doğu Anadolu yüksek yaylasında ilk kez gerçekleştirmiş olduğu ulaşım ağı ile dikkat çeker.¹⁰⁴ Devlet tarafından yaptırılan yollar yalnızca Doğu Anadolu'nun değil, aynı zamanda Anadolu ve Eski Ön Asya Dünyası'nın da en eski ve düzenli yollarını oluşturmaktaydı. Urartu Devleti'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert iklim koşullarına ve engebeli arazi yapısına uyum sağlayarak 250 yıl boyunca başarılı bir şekilde egemenliğini sürdürmesinde, yaptırmış olduğu yolların çok büyük bir etkisi olmuştur.¹⁰⁵ Urartu Devletinin oluşturmuş olduğu yol sistemi hala kullanılmakta olan yol güzergâhının temellerini teşkil etmektedir. Bu sebeple konumuza dahil olan yollar doğrultusunda eskiçağdan günümüze; Urartu'dan Bizans'a-Selçuklu'ya ortak nokta olan bir yol birliğinden bahsetmek mümkündür.

Urartu Devleti'nin yol sistemini kurmasındaki amaçlardan birisi şüphesiz yönetimdir. Askeri fetihlerle kazanılan toprakların devlete katılması, idari

¹⁰² W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, s. 23.

¹⁰³ Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum, 2008, s. 43.

¹⁰⁴ Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*. İstanbul, 1982, s. 178.

¹⁰⁵ Oktay Belli, *Tarih Boyunca Van*, İstanbul, 2007, s. 342.

teşkilatlanmayı gerektirmiş ve böylece vilayetlere bölünen ülke valiler tarafından idare edilmiştir. Bugün de birçok yerde kalıntıları görüldüğü üzere, askeri, iktisadi ve ticari bakımdan önemli olan noktalarda kaleler inşa edilerek, askeri güvenlik sağlandığı gibi, bu kaleler yol şebekeleri ile birbirlerine bağlanmak suretiyle birer idare, kültür ve ticaret merkezi olmuşlardır.¹⁰⁶

Urartu ulaşım ağının merkezini hiç şüphesiz başkent Tuşpa oluşturmaktadır. Transkafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu bölgesine açılan bütün yolların merkezinde başkent Tuşpa vardı. Böylece Tuşpa, hem güvenliği hem de ticareti elinde tutabiliyordu. Urartu, oluşturduğu yollara günümüz kervansaraylarının belki de ilk örneklerini oluşturan istasyon niteliğinde konaklama merkezleri inşa ettirmiştir. Solhan ilçesinden başlayıp Harput'a kadar uzanan yol üzerindeki Zulümtepe, Bahçecik, Norşuntepe bu konaklama merkezlerine birer örnektir.¹⁰⁷ İncelememiz doğrultusunda buraların kale olarak Bizans içinde önemini göreceğiz.

Urartu Devletinin çoğu günümüze kadar ulaşmış olan yolları üç ayrı güzergâh olarak anlatılabilir. Başkent Van'dan başlayarak devam eden üç ayrı yoldan ilki olan Narman'ın güneyinden geçen Tuşpa-Erciş-Patnos-Tahir Geçidi-Horasan-Hasankale-Erzurum-Erzincan'a ulaşan yoldur. Bu yol aynı zamanda, Urartu'nun Orta Anadolu'ya açılan ticaret yoludur. İkinci yol ağı, Tuşpa-Körzüt-Muradiye-Çaldıran-Doğubayazıt-Aras Vadisi-Kafkasya ağını oluşturur. Bu yol da Urartu ekonomisi için oldukça önemliydi. Bölgeye yapılan sayısız askeri sefer sonucunda sayıları on binlerle anılan büyükbaş ve küçükbaş hayvan, ganimet olarak ele geçirilerek krallığın merkezi bölgesine getirilmiştir. Üçüncü yol ağı ise Erçek-Özalp-Saray-Kontur Vadisi üzerinden, Kuzeybatı İran içlerine açılan yoldur. Bu yol da Urartu Devleti'nin doğuda Afganistan, Hindistan ve İran'dan gelen ticaret kervanlarının taşıdığı değerli taşların merkeze ulaşmasını sağlayan önemli bir yoldu.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara, 1984, s. 30.

¹⁰⁷ Bkz. Veli Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1979)*

¹⁰⁸ Oktay Belli, *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1979)*, s. 413.

2.2. Yollar

2.2.1. Tuşpa–Erciş–Patnos-Tahir Geçidi–Horasan–Hasankale–Erzurum-Erzincan

Urartu kralları arasında en çok yol yaptıran yöneticiler arasında Menua (M.Ö. 810-786) gelmektedir. Bu kral döneminde devletin genişleme siyasetine uygun olarak bilinçli ve düzenli yollar yapılmıştır. Tuşpa'dan başlayan Erciş- Patnos-Tahir Gediği- Horasan-Hasankale-Erzurum-Erzincan yolunun ilk güzergâhı bu kral döneminde yapılmıştır.¹⁰⁹ Kral Menua yaptırdığı yollar sayesinde hem çeşitli bölgeleri devletin topraklarına katmış, hem de yolun önemli yerlerine çivi yazılı steller (Klasik *mimaride bir mezar taşı olarak kullanılan dik taş levha*)¹¹⁰ diktirmiştir.¹¹¹ Bahsedilen bu güzergâh bizim de önemli noktalarımızı teşkil etmektedir. Bir kez daha görebiliyoruz ki birçok kültürü aktaran yolların temeli eski çağlarda atılmıştır.

Daha sonra Urartu krallarından II. Arğişti (M.Ö. 714-685) döneminde Erzincan'ın 10 km doğusuna Altın-tepe Kalesi'nin kurulmasıyla bu yol çok daha fazla önem kazanmıştır. Erzincan'ın kuzeyindeki zengin maden yataklarından yapılan üretim, Urartu Devleti'nin ekonomisi için büyük bir önem taşımaktaydı. Orta Anadolu Bölgesine açılan bu yol, Urartu Devleti'nin aynı zamanda ticaret yoluydu. Bu önemli yol, Urartu'nun yıkılışına kadar öneminden hiçbir şey kaybetmeden kullanılmaya devam etmiştir.¹¹²

2.2.2. Tuşpa-Körzüt-Muradiye-Çaldıran-Doğubayazıt-Aras Vadisi-Kafkasya

Van, Tuşpa'dan başlayarak, Aras Irmağı'nın kuzeyinde Kafkasya'ya ulaşan iki ayrı güzergâh bulunmaktadır; bunlardan ilk yol Kalecik-Yeşilsu (*Amik*)-Piltan Düzlüğü- Sakaltutan-Derebey ve Çalpan Düzlüğü'nü geçtikten sonra, Muradiye (*Bargiri*)Ovası'ndaki Körzüt Kalesi önlerine ulaşır. İkinci yol birinci güzergâha

¹⁰⁹ Belli, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, ss. 409-414.

¹¹⁰ Yasemin Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi, (1. Baskı), 2004, s.326.

¹¹¹ Belli, *Tarih Boyunca Van*, s. 348.

¹¹² Belli, *Tarih Boyunca Van*, s. 348.

kıyasla hem daha kısa, hem de daha elverişlidir. Tuşpa'dan kuzeydoğu yönüne doğru uzanan yol, Kıratlı (*Lamizger*)Kalesi-Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri'nin önünden geçtikten sonra, Erçek Gölü'nün doğusundan kuzeye yönelerek Körzüt Kalesi önlerine ulaşır.¹¹³

Tuşpa'dan başlayan, Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri'nin önünden geçerek Erçek-Özalp-Saray-Kotur Vadisi boyunca Kuzeybatı İran içlerine açılan bu yol, Urartu'nun doğuya açılan en önemli ticaret yoluydu. Doğuda Afganistan, Hindistan ve İran'dan ticaret kervanlarının taşıdığı değerli taşlar, fildişi, parfüm ve çeşitli baharatlar, Urartu Devleti'nin merkezi bölgesine bu yol ile getirilmekteydi. Çünkü arazinin topografik yapısı, ulaşım için son derece elverişli özelliklere sahipti. Öyle ki arazinin bu elverişli özelliğinden dolayı, Cumhuriyet döneminde yapılan Van-İran tren yolu, kara yolu ile birlikte aynı güzergâhı izlemektedir.¹¹⁴

Urartu Kralı Menua döneminde kurulan ünlü Körzüt Kalesi, kuzeyde Kafkasya ve doğudan da Kuzeybatı İran içlerinden gelerek, güneyde Urartu başkenti Tuşpa'ya ulaşan tarihi yolların birleştiği bir kilit noktasında yer almaktadır. Oldukça anıtsal bir görünüme sahip olan Körzüt Kalesi, güney ve güneybatı eteğinde geniş bir alana yayılan Aşağı Kent ile birlikte, bölgenin en önemli ekonomik ve askeri yönetim merkezini oluşturmaktadır. Muradiye Ovası'ndan kuzeye açılan yol Muradiye Kalesi- Gönderme Boğazı-Çaldıran Ovası ve yörenin en önemli engebese olan Tendürek Geçidi'ni (2225 m) aştıktan sonra, Doğubayazıt Düzlüğü'ne ulaşmaktadır. Bölgenin en büyük askeri ve ekonomik yönetim merkezi olan Doğubayazıt Kalesi, birçok yönden gelen tarihi yolların bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Özellikle Hindistan- Afganistan- Kuzeybatı İran'dan gelen tarihi ticaret yolu, Doğubayazıt Kalesi önlerinden batı yönüne doğru ilerleyerek Diyadin-Taşlıçay-Ağrı-Eleşkirt-Tahir Geçidi-Horasan- Hasankale - Erzurum-Erzincan güzergâhından Orta Anadolu içlerine, ya da Erzurum üzerinden kuzeyde Trabzon Limanına ulaştırmaktadır. Doğubayazıt Kalesi önlerinden kuzey yönüne doğru ilerleyen tarihi yol, bu yörenin en önemli geçidi olan Çilli Gediği'ni aştıktan sonra Iğdır Ovası ve Aras Vadisi'ne ulaşmaktadır. M.Ö. IX. yüzyılın son çeyreğinden Urartu Devleti'nin yıkılışına kadar

¹¹³ Belli, *Tarih Boyunca Van*, s. 350.

¹¹⁴ Oktay Belli, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması" (ed. O. Belli, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, 2000, s. 413.

kuzeyde Kafkasya içlerine açılan bu önemli tarihi yol, öneminden bir şey kaybetmeden yoğun olarak kullanılmıştır.¹¹⁵

2.2.3. Tuşpa-Anzaf Kaleleri-Erçek-Saray-Kotur-Kuzeybatı İran

Urartu Devleti'nin egemenliği altında bulunan Trans Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne açılan tüm yollar, zorunlu olarak başkent Tuşpa ve Rusahinili'nin bulunduğu Van Ovası'na açılmaktaydı. Aslında Van Ovası yolların kesiştiği bir kavşak noktasında yer alacak elverişli bir coğrafi konuma sahip değildi. Tam tersine özellikle güneyde o dönemin en büyük süper gücü sayılan ve Urartuların can düşmanı olan Asur Krallığı'nın çok zor ulaştığı bir konumda yer almaktaydı.¹¹⁶

Tuşpa'dan kuzeydoğu yönüne doğru ilerleyen yol, Kıratlı (*Lamizgert*)Kalesi-Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri'nin önlerinden geçtikten sonra, doğu yönünde engebesiz ve düz arazide ilerleyerek Aktaş Kalesi-Erçek-Özalp-Saray-Kotur Vadisi üzerinden Kuzeybatı İran içlerine ulaşmaktadır. Urartu'nun merkezi bölgesinin doğu yönünde Kuzeybatı İran Bölgesi ile bağlantısını sağlayan bu yol, askeri seferlerin yanı sıra, büyük ölçüde ticaret yolu olarak da kullanılmıştır. Özellikle arazinin topografik yapısının yol için çok elverişli olması sebebiyle, Urartu'nun yıkılmasından sonra da Pers, Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde de bu güzergâh kullanılmaya devam edilmiştir.¹¹⁷ Ayrıca M.Ö. IX. yüzyılın son çeyreği içinde İşpuini ve oğlu Menua'nın ortak krallıkları döneminde, Urmiye Gölü'nün güney ve güneybatı bölgesinde yer alan Meišta kenti ve Barşua ülkesine yaptıkları seferde bu yolu kullanmış olduklarını, Erçek Gölü yakınındaki Karagündüz Yazıtı kanıtlamaktadır. Menua döneminde, Urmiye Gölü'nün güneybatısında yer alan Mannai ülkesine yapılan seferde aynı güzergâhın kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Van-Kotur anayoluna paralel olarak bir başka güzergâh daha bulunmaktadır. Erçek Gölü, Özalp ve Saray'ın kuzeyinde bulunan bu yol, Karasu Vadisi boyunca ilerlemekte ve Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Körzüt Kalesi ve Muradiye Ovası'na ulaşmaktadır. Asur Kralı Sargon II, M.Ö. 714 yılında Urartu'ya karşı

¹¹⁵ Belli, Tarih Boyunca Van, s. 350 vd.

¹¹⁶ Belli, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", s. 409.

¹¹⁷ Belli, Tarih Boyunca Van, s. 353.

düzenlediği sekizinci seferinde, Özalp-Saray bölgesine karşılık olan Armarili Bölgesi'ndeki önemli Urartu kalelerini tahrip ettikten sonra, Karasu Vadisi boyunca ilerleyerek Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer aldığı anlaşılan Aidai eyaletine ulaşır. Gerek Van-Kotur anayolundan, gerekse Van Gölü'nün kuzey ve kuzeybatısından gelerek Karasu Vadisi boyunca ilerleyen yollar, doğu yönünde Türk-İran sınırını belirleyen dağlar arasındaki Çilli ve Ekipçin Gedikleri'ni aşarak kaynağını Türk-İran sınırındaki derelerin oluşturduğu Akçay Vadisi'ne ulaşır. Akçay Vadisi boyunca kuzeydoğuya doğru ilerleyen yol, Urartu Kralları'ndan Rusa II tarafından Kuzeybatı İran'da kurulan Bastam Kalesi önlerine ulaşır. M.Ö. VII. yüzyıldan Urartu Devleti'nin yıkılışına kadar bu güzergâh Urartu Devletinin merkezi ile Kuzeybatı İran Bölgesi arasında en çok kullanılan yollardan biri olmuştur.¹¹⁸

Urartu Devleti'nin yıkılmasından sonra, aynı yol güzergâhı herhangi bir değişikliğe uğramadan Ortaçağ'da ve Osmanlı Devleti döneminde de ulaşımını sürdürmüştür. Özellikle Urartu ulaşım ağı, Pers Krallığı'nın ulaşım sistemini de büyük ölçüde etkilemiştir

Urartu karayollarından günümüze kadar kalan en güzel ve etkileyici örnek, Bingöl Dağları üzerindeki yoldur. Van'dan başlayarak, Elazığ-Palu, Harput ve Malatya'ya doğru uzanan bu karayolu ortalama 5.40 m genişliğinde yapılmıştır. Yer yer taş kaplamalı olan bu yol üzerinde, neredeyse 25-30 km'de bir konaklama tesisi yer almaktaydı. Bu yol sistemi hemen hemen bütün Urartu ülkesinde bulunmaktaydı.¹¹⁹

2.3. Doğu Anadolu Bölgesinde Bizans Askeri Birlikleri-Themalar

XI. yüzyılda Doğu Anadolu, Bizans hakimiyetinde bulunup, Theodosipolis, Vaspurakan, İberia Themalarını ihtiva etmekteydi. Bizanslılar bölgeyi Thema denilen birçok askeri/idari bölgeye ayırmışlardı. Thema, askeri bölge anlamına gelmekte, yüksek rütbeli komutanlar tarafından idare edilmekteydi. Doğu Anadolu Bölgesindeki Themalar, Bizans-Sasani ve Arap mücadelesinde önemli rol oynamıştır. Selçuklular zamanında ise bu themalarda gerekli tedbirler alınmış ancak

¹¹⁸ Belli, "Urartular", s. 182.

¹¹⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s. 229.

yerli ahali desteğinden mahrum kalınmıştır. Aralarında mezhep bakımından rekabet de vardı. Bu sebepleri de göz önünde bulundurursak doğudan batıya yapılan akınlarda bu savunma hatları etkili olamamıştır.¹²⁰

Bu themalardan önemlisi Theodosipolis temasıydı. Theodosipolis, Bizans'ın Kafkasya, Azerbaycan ve Güney arazilerini gözetleme noktasıydı. Bu yerlerde asker bulundurup mevsim şartları elverdiği takdirde İberia ve Khaldia'daki tedip hareketlerine katılırlardı. Theodosipolis' in doğusunda Basean/Pasin ovası, Arakxes boyunca uzanmaktadır. Bizans imparatorları Basean'a özel ilgi göstermişler, verdikleri emirlerle havzanın stratejik noktalarına kale inşa ettirmişlerdir. Bu kale doğuya sefere çıkan ordulara bir bakıma konaklama yeri olmuştur. Ordrou, Büyük-Küçük Toy, Sos, Kastron Okomion, Basean ve Kastron Abnikion, Komasor kaleleri bu kaleler arasındadır. Oğuzların, daha sonra da Selçuklular' ın akınlardan ilk bu topraklar etkilenmiştir. Horasan'ın kuzeyinde vadiye hakim bir tepe üstünde Zivin kalesi yer almaktadır. Bu güzergah bizi Kars ve Ani'ye ulaştırır. Bir başka önemli kale Micingerd kalesidir. Bölgede mücadele eden bütün devletler kaleye büyük önem vermişlerdir. Kale Theodosipolis (*Erzurum, Teheodosipolis'in ilk geçildiği yer*)ile Kars arasında oldukça hareketli olan bölgede, dağlık ve kayalık bölgeyi gözetmekte olan Soğanlı dağlarında bulunan Micingerd'in bu bakıma önemini sunmaktadır.

Akınlarda karşımıza çıkan bölgelerden biri de Vaspurakan temasıydı. Adını taşıyan göl kıyısında Urartu Devletinin harabesi üzerine kurulmuş olan Vaspurakan (*Van*), Bizans için doğuda önemli bir mevki olarak karşımıza çıkmaktadır. Artze (*Erciş*), Khaat (*Ahlat*), Patnos, Pergiri/Bargiri (*Muradiye*)kaleleri Vaspurakan çevresindeki diğer mühim kalelerdir. Erciş Kalesi şuan Van Gölü suları altında kalmış bulunmaktadır. Bir diğer önemli mevki Abahuniler'in ülkesi veya Aliovit bölgesinin meşhur kalesi Malazgirt/Manazkert/Mantzikert'tir. Bizans-Selçuklu münasebetlerinde en önemli hadiselerden birisi de bu bölge yakınlarında tarihe geçmiştir.¹²¹

Bundan başka Kharsianon temasının kuzeydoğusunda Sebasteia (*Sivas*), daha ilerisinde Koloneia themaları vardı. Kuzeyde ise Khaldia teması

¹²⁰ Konukçu, Yerleşim Politikası, s. 141.

¹²¹ Konukçu, *agm*, ss. 141-143.

bulunmaktadır. Khaldia temasının sınırlarında Sper (*İspir*)ve Haltayoriç (*Kağdariç*)noktalarıydı.¹²² Themalar düz arazi üzerinde Güneybatı'dan Kuzeydoğu'ya uzanmaktaydı.

Ortaçağ boyunca yapılan mücadelelerde Doğu Anadolu Bölgesinde, büyük öneme sahip birçok önemli kale bulunmaktaydı. Fırat'ın sol kıyısında Kemah, sağ kıyıya yakın sayılabilecek Melitene (*Malatya*)Fırat'ın kenarında iki müstahkem kale olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³ Bunlardan başka Tecan, Pekerçiç ve Vican kaleleri de önemli kaleler arasında yer almaktadır.

2.4. Doğu Anadolu Bölgesinde Hakimiyet Mücadelesi:

2.4.1. Med- Pers-Ermeni-Roma Mücadelesi

Urartu Devleti ortadan kalkınca M.Ö. VI. asırda buralar Medler'in hakimiyetine geçti. Bu sırada batıdan göç eden Ermeni kabilesi bölgeye yerleşmeye başladı ve kabile reisleri idaresinde Medler'e tabi oldular. Medler'in yaklaşık iki asır Doğu Anadolu'daki hakimiyetinden sonra bölgeye Persler hakim oldu ve bölge iki satraplık şeklinde yönetildi. Büyük İskender M.Ö.331 de İran'ı zapt edince bölgeye de hakim olmuştu; ancak yerli kabileler kendi kendilerini idare etmekteydiler.¹²⁴

Doğuda Urartu Devleti'nin hakim olduğu sınırlarda bir Ermeni krallığı kuruldu. Doğu Anadolu'da Ermeni krallığının başına Roma hakimiyetini tanımak kaydıyla Pers sülalesinden birisi geçti. İran'da, Sasaniler Persler'in yerine geçince iki sülale arasında sürekli mücadeleler oldu. Doğu Anadolu Bölge'si Romalılar zamanında Doğu ile Batı arasında daimi bir mücadele sahası olmuştur. Ermeni krallığı Persler arasında çarpışma konusu olan bir tampon bölge olarak arada kaldı. Bölgede bir zaman Roma bir zaman Ermeni hakimiyeti görülmektedir.¹²⁵

Doğu Anadolu Büyük İskender'in zamanına kadar Pers hakimiyeti altında kalmış ve vilayet şeklinde yönetilmiştir. Büyük İskender ve onun ölümünden sonra

¹²² Honigman, *Doğu Sınırı*, s. 49-51.

¹²³ Honigman, *Doğu Sınırı*, s. 53.

¹²⁴ Afet İnan, *Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler*, Ankara, 1960, s. 212.

¹²⁵ Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005, ss. 77-117; Afet İnan, *Tarih Üzerine Araştırma İnceleme ve Makaleler*, Ankara, 1960, s. 212-213.

M.Ö 323'te Makedon kökenli bir haneden olan Seleukoslar döneminde valiler aracılığıyla yönetilmiştir. Persler'in hakim olduğu dönemde bölgeye yine hanedan üyelerinden olan kimseler vali tayin edilmiştir. İki yüzyıldan fazla bir süre Roma İmparatorluğunun tayin ettiği valiler tarafından yönetilen bölge Sasan oğlu Erdeşir'in 226'da Pers hakimiyetine son vermesinden sonra İranlılar Doğu Anadolu Bölgesinde, Armenia da hakim duruma gelmişlerdir.¹²⁶

2.4.2. Bizans-Arap Mücadelesi

M.Ö 60 – M.S 400'lerde: Doğu Anadolu Bölgesinde Romalılar hakim durumdadır. Bu süreç içerisinde Roma- Pers mücadelesi devam etmiştir. Erneast Honigman'a göre bölgede savaşlar o kadar fazlaydı ki iki devletin barış içinde yaşamaları imkansız gibiydi. Bu savaşlar neticesinde zaman zaman bölüşülen başarıları sınırların sık sık değişmesine yol açmıştır. İran harbinin başlangıcında Diyarbakır'ın (*Amida*)Kavaz tarafından zaptı sınır asayişinin yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu savaştan sonra Erzurum (*Theodosipolis*)müstahkem bir mevki haline gelmiştir.¹²⁷ Bir diğer kaynakta durum şu şekilde aktarılmaktadır: “Romalılar ile İranlılar arasında Dicle nehrinin kıyıları üzerinde vuku bulan muharebe büsbütün şiddetlendi, Roma ordusu açlıktan son derece muzdarip oldu, hükümdar Romalıların Fırat'a kadar olan toprakları İran'a vermeleri gerektiğini dile getirdi.” Bu mücadelede İran hükümdarı Yazgard öldü ve yerine 22 yıl hüküm süren oğlu Varharam geçti, bu hükümdar barışı bozdu ve Roma'ya karşı silahlandı. Romalılar İranlıları yenerek birçok esir aldılar. Bu hadiseden sonra Varharam'ın bütün devri boyunca Hıristiyanlara karşı saldırılar durmadıysa da barış oldu. Ancak bu barış süresi yine çok sürmedi Roma ile İran Devletleri arasında başlayan mücadele sonrası Romalılar Ermenistan'a inerek memleketi harap ettiler. İran ordusunu bozguna uğrattılar. Roma İran arasındaki mücadeleler devam ederken İranlılar Roma ülkelerine karşı harekete geçtiler ve Theodosiopolis yani Erzurum'u zapt ettiler.¹²⁸Bölge 641'den sonra Arapların hakimiyetine girmiştir.¹²⁹ Divin'in zaptından sonra Divin merkez olmak üzere bir emaret haline getirilmiştir. Bölgenin idaresi için

¹²⁶Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 103; Mehmet Ersan, “Anadolu'da Ermeniler”, Ankara: TTK, 2007, ss. 1-2.

¹²⁷ Honigman, *Doğu Sınırı*, ss. 1-2

¹²⁸ *Abu'l Farac Tarihi*, ss. 137-150.

¹²⁹ İbn'ül Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.II, s. 519.

görevlendirilen valiler daha ziyade vergi işleriyle meşgul olmuşlar eyaletin iç işlerini de Ermeni asilzadelerine bırakmışlardır.¹³⁰

Diğer taraftan Roma İnan arası mücadeleler bu şekilde seyrederken Avrupa Hun İmparatorluğu da kavimler göçüyle Avrupa kıtasını sarmaya başlamıştı. Roma İmparatoru I. Teodosios'un ölümünden (395) sonra Hunlar bir yandan Balkanlar üzerinden diğer yandan Kafkasları aşarak Anadolu'ya akınlar yapmışlardır. Bu akınlar Hunlar'ın doğu kolu tarafından yürütülmüştür. Basık ve Kursık adındaki iki başbuğun idaresinde Erzurum'dan hareketle Karasu ve Fırat havzaları yoluyla Suriye'ye geçmişler, buradan kuzeye yönelip Orta Anadolu Bölgesinden geçerek Doğu Anadolu ve Azerbaycan yoluyla Karadeniz'in Kuzey'indeki yurtlarına dönmüşlerdir. Hunlar'dan sonra Anadolu'ya ikinci Türk akını Sabar (*Sibir*)Türkleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Hunlara bağlı olarak İli Irmağı dolaylarında yaşayan bağımsız bir devlet kurmuşlar, Bizans ve Sasani devletleriyle de ilişkiye girmişler, Sasaniler ile ittifak yapıp Bizans ile mücadeleye girişmişlerdir.¹³¹

Bu süreçte Arabistan'da ortaya çıkan ve hızla gelişme gösteren İslamiyet, Sasani ve Bizans Devletleri için tehlikeli bir hal almış Halifeler iki taraf için kuvvet göndermişlerdir. Erzurum ve çevresi için sürekli tehlike oluşturan Sasani unsuru da ortadan kalkmış, Bizans kısa süre de olsa Doğu Anadolu'da rahatlatma evresine girmiştir. II. Teodosius zamanında inşa ettirilen ve kendi adı verilen Teodosiopolis (*Erzurum*)hudut özelliğini korumaya devam etmiştir.¹³²

Hiz. Osman halifelik makamına geçince Muaviye'yi Şam valiliğine atamış ve Muaviye vali olunca, Habip b. Mesleme'yi Doğu Anadolu fethi için görevlendirmiştir. Habip b. Mesleme Simsat'ı (*Sümeysat*)fethettikten sonra Kemah üzerine gitmiş ancak burayı ele geçirememiştir. Sonrasında Müslüman Arap orduları Saffan b. Muattal es-Sülemi ve Umeir b. El-Hubab komutasında tekrar Kemah önlerine gelmişler ve Kemah Kalesi fethedilmiş, fakat bir süre sonra Kemah'a tekrar Hıristiyanlar hakim olmuşlardır. Bunun üzerine tekrar 776-777 yılında el-Abbas b.

¹³⁰ M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944, s. 19; Ersan, "Selçuklu- Ermeni ilişkileri", s. 635.

¹³¹ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1192, s. 3; Ali Sevim, *Anadolunun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993, ss. 33-35.

¹³²İbn'ül Esir, *El Kamil Fi'tTarih*, s.519; Konukçu, *Erzurum*, s. 3; Sevim, *Selçuklular*, s. 33-34.

Muhammed idaresinde İslam orduları şiddetli bir kuşatmayla Kemah'ı ele geçirmişlerdir. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi üzerinde İslam ordularının hücumları başlamıştır.¹³³

Habip b. Mesleme, 753 yılında kuvvetleriyle Erzurum (*Kalikala*)önlerine gelmiş, Erzurum karşı koymuş, mücadelede Müslüman Arap ordusu onları yenilgiye uğratarak kaleye sığınmaya mecbur etmiştir. Kuşatma sonunda halk şehri terk etmek veya cizye ödemek seçenekleriyle karşı karşıya bırakılmıştır. Bunun sonucunda halkın büyük çoğunluğu şehri terk ederek Bizans'a sığınmış, Habip b. Mesleme, kuvvetleriyle birlikte bir süre şehirde kalmıştır. Şehrin Müslümanların eline geçtiğini gören Ermeni Patriği Erzurum üzerine harekete geçmiştir. Habip b. Mesleme, ordusuna gönderilen ek kuvvetlerin de sayesinde Patriği yenilgiye uğratmıştır.¹³⁴ Erzurum (*Kalikala*),949 yılına kadar 300 yıllık bir süreçte Müslüman emirliğinin merkezi iken, o tarihten beri Bizanslıların elinde yeni tahkimatla daha da kuvvetlenmiştir.¹³⁵ Kısa bir süre sonra Bizans İmparatorunun doğu seferi sırasında Ermenilerin de yardımıyla Bizans ordusunu şehre sokmalarıyla Erzurum Bizans'ın eline geçmiştir. Bizans X. yüzyılda Haçlı taarruzlarına girişinceye kadar güneyde Suriye, doğuda Diyarbakır'a kadar sınırlarını genişletmiş, kuzeyde Erzurum'u işgal edip sınırlarını Azerbaycan'a kadar dayandırmıştır.¹³⁶ Bundan sonra Erzurum ve çevresi Selçuklu Türklerinin bölgeye gelişine kadar Bizans hakimiyetinde kalmıştır.

Görülebileceği üzere Doğu Anadolu Bölgesi, tarih boyunca birçok topluluğa ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. 1000 yıllık süreçte bölgede Ermeniler, Araplar, Bizans güç gösterilerini tarihe yansıtmışlardır. Araplar ilk kez 641 yılında Doğu Anadolu Bölgesine girmişlerdi. IX. yüzyılda bölgede biri Ani diğeri Van merkezli olmak üzere iki Ermeni krallığının ortaya çıktığını görmekteyiz. III. Aşot zamanında Bagratuni hanedanına ait Kars Ermeni Krallığı kurulmuştur. X. yüzyılın son çeyreğinde bölgede durum bu şekildedir. Abbasi Halifesinin, I. Aşot'a krallık unvanı verilmesiyle siyasi bir oluşum haline gelen Ermeniler, Doğu Anadolu Bölgesinde tabii krallıklar şeklinde olsa da sürdürdükleri hâkimiyetlerini, II.

¹³³ Ahmed b. Cabir b. Davut el Belazuri, *Fütuhul Buldan*, Mustafa Fayda (çev) : Ankara, 1987, ss. 264-65; Honigman, *Doğu sınırı*, s. 54.

¹³⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 29.

¹³⁵ Gürsoy Solmaz, *Ortaçağda Erzurum- Kars Kaleleri*, Erzurum, 2000, s. 13.

¹³⁶ Osman Turan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, ss. 29-30.

Basileios'un bölgeyi ilhak politikasını başlatması üzerine, Bizans'a devretmek zorunda kalmışlardır. Buna göre henüz Anadolu Selçuklu akınları başlamadan önce Doğu Anadolu Bölgesi Bizans tarafından ilhak edildiğinden Türkler bölgeyi Ermenilerden değil Bizans'tan almışlardır.¹³⁷

¹³⁷ Bkz. *Smbat Sparapet's Chronicle* s. 12; Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, s. 282 vd; M. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, H. D. Andreasyan-E. Merçil (nşr), Ankara, 2003, s. 267 vd.

III. BÖLÜM

SELÇUKLU FETİHLERİ SIRASINDA BİZANS'IN DOĞU ANADOLU'DAKİ ASKERİ GÜCÜ

3.1. Selçuklular'ın Doğu Anadolu Mücadelesi Sırasında Vaspurakan, Ani, İberia, Erzurum Kars Hakimiyeti

995-999 yıllarında Suriye'ye sefer düzenleyen II. Basileios, bölgede selefleri zamanındaki durumu yeniden tesis edip 1000 yılı kışını Çukurova'da geçirdikten sonra Doğu Anadolu ve Gürcistan'a yönelmiştir. Bu dönemde bölgenin hakimlerine bakacak olursak, Ermeni Bagratuni ailesine mensup olan I.Gagik, Ani' de 989-1020 yılları arası, Lori'de kardeşi Gurgen, Kars (*Vanand*)'da Gagik'in amcasını oğlu Abas (984-1020), Bayburt, İspir, Oltu, Erzurum, Pasinler, Malazgirt, Erciş ve Eleşkirt bölgesinde yine Bagratuni ailesinden Küropalates David Tao'da bulunmaktadır. Van Gölü havzasının (*Vaspurakan*)doğu tarafında Ermeni Ardzuni ailesine mensup Gurgen Haçik, güney taraflarında da Haçik'in kardeşi Senekerim hakim durumdaydılar, Haçik'in 1003-1004 yılında ölümünden sonra Senekerim bölgenin tamamına hakim oldu.¹³⁸

Senekerim hanedanından olan Vaspurakan kralları şunlardı: Terenig'in oğlu Gagik, ki o Ahtamar'ı inşa etmiştir. Sonra da sırası ile onun oğlu Terenik, bunun kardeşi Abusahl, bunun oğlu Şahinşah, kardeşi Kurken, ve sonra Senekerim. Bu İranier'in (*Türklerin, Çamiçyan*)akını yüzünden memleketi Basileios II (*Basileios II*) 'ye teslim etti ve dört oğlu David, Apusahl, Adom, Konstantin ve yeğenleri, Terenik, Gagik, ve Aşotla birlikte İmparatorun yanına gitti.¹³⁹

¹³⁸Honigman, *Doğu Sınırı*, 155-156. ; Mehmet Ersan, *Anadoluda Ermeniler*, ss. 11-12.

¹³⁹ Vardan, *Fütuhat*, s. 166.

3.2. Bizans'ın Doğu Anadolu'nun Nüfus Yapısını Değiştirmesi

XI. yüzyıl başlangıcı ile Bizans'ın Doğu Anadolu bölgesinde hakim olmaya başlaması üzerine bölge nüfusunun yer değiştirmesini de kaynaklarımız ışığında şu şekilde gözlemlemekteyiz.

Vasporakan'da 1021 yılı başlangıcıyla Türkler'in görülmeye başlaması ile Kral Senekerim memleketini Basileios'a teslim etmiş ve bunun karşılığında Sivas (*Sevasti*)ve Larisi, ki burası Bizans müverrihleri tarafından da zikredilmekte olup Sivas'a yakın bir yer olduğu düşünülmele birlikte tam yeri tespit edilememiştir, almıştır. Daha sonra David, âsi Fokas'ı öldürüp buna karşılık da Sivas'ın güneyinde bulunan Çamiçyan kalesi (*Havadanek*)kendisine verilmiştir.¹⁴⁰

Bizans İmparatorlarınının tayin etmiş olduğu valiler “Küropolat” diye adlandırılırdı. Vali David ölünce varisi olmadığından memleketi olan Oltu (*Uhtisi*), Narman (*Namruani*), Abahuniler'in şehri olan Manazkert ve bütün variyetini Basileios (*Vasil*)'e terk etti. Basileios bu haber üzerine Erzurum (*Garin*)Ovasında bizzat kendi ordu kurdu. Bölgede Bizans'ın genel bir hakimiyet kurmasıyla Ohannes bundan korktu ve patrik Bedros'u hediyelerle imparatora gönderdi. Patrik vasıtası ile Ohannes de vali David gibi ölümünden sonra teslim edilmek üzere Ani'yi Rumlar'a vasiyet etti.¹⁴¹

1044'te Ohannes ve Aşot öldükten sonra yerlerine Aşot'un oğlu Gagik geçti. Rumlar Ani hakkındaki vasiyetnameyi hatırlattılar ve onu hediyelerle göndereceklerini vaat ederek İstanbul'a davet ettiler. Rumlar şehre hükümdar vekili bıraktılar ve Katoligos'u ve kralı huzurlarına aldılar. Gagik Ani'den bütün ümidini keserek Kapadokya'da bulunan ve yerleri tam olarak belirlenememiş olan Galonbağati ve Pizu'yu aldı ve orada vatan hasreti çekerek yaşamaya mecbur edildi.¹⁴² Ancak 1044-1045 yılı başlangıcında, İmparator Monomah, bütün Grek memleketinin askerlerini toplayıp Ani'yi talep etmek üzere onları doğuya yönlendirdi. Fakat Ani'de bulunan Ermeniler şehri teslim etmeye razı olmadılar.

¹⁴⁰ Vardan, *Fütihat*, s. 166-167.

¹⁴¹ Vardan, *age*, s. 168.

¹⁴² Vardan, *age*, s. 174.

Burada şiddetli bir çarpışma gerçekleşti ve Roma askerlerini kaçırmaya mecbur ettiler. Bu zaman zarfında kış geçtikten sonra Ermeni halkı krallarının artık doğuya geri gelmeyeceğini anlayınca perişan bir halde Ani halkı ve askerleri Baragamamos'a yeminli bir mektup yazarak Ani'ye davette bulundular ve şehri ona teslim ettiler. Bu suretle Ani'de Bagratuni hanedanı devri son buldu.¹⁴³

Sonraki yıllarda Kars Kralı Gagik Türklerden korkusundan dolayı kendi memleketini Rumlara verdi ve karşılığında Zamıntav'ı (*Kayseri'nin Güney doğusunda müstahkem bir şehir*), Laryayı, Amasya'yı ve Gomana'yı, Tokat'ın kuzeyinde bulunan şimdiki Kümenek'i, yüz kadar köyleriyle beraber aldı.¹⁴⁴

3.3. Vaspurakan'da Türkler'in Ortaya çıkışı ve Vaspurakan Themasının Kuruluşu

Kaynaklar ışığında gördüğümüz o ki Türk topluluklarının 1018-1021 sürecinde Vaspurakan'a akını söz konusudur. Urfalı Mateos bu akını ve ülkede Türklerin yıkımlarını 467 yılı (1018-1019) başlığı altında bizlere sunmuştur.¹⁴⁵

İstila haberini alan Vaspurakan kralı Senekerim Hovannes, Türkler'e karşı büyük oğlu David'i gönderdi. Korkunç bir mücadele başladı. Öncesinde hiç böyle bir Türk askeri görülmemişti. Mateos'un ifadesiyle "Ermeniler, tuhaf görünümlü silah olarak yay kullanan, uzun saçlı bu garip insanlarla (*Türkler*) karşılaştılar. Tedbirsiz ve korkusuzca onlara karşı hücum ettiler. Ermeni ordusu onlardan birçoğunu öldürdü ancak Türkler de birçok Ermeni'yi vurdu. Bu durum karşısında David'in Vaspurakanlı komutanlarından olan ve David'in mürebbisi olan Şapuh onun savunmasız savaş alanında olduğunu görünce ve birçok Ermeninin oklarla yaralandığını ifade ederek düşman önünden çekilip zırhlarımızı giyelim der. Buna aldırış etmeyen David'i değerli bir savaşçısı ve mürebbisi de olmasının verdiği cesaretle korkusuzca omzuna vurarak savaş alanından çekilmeye zorladı".¹⁴⁶

¹⁴³ Mateos, *Vekayi-nâme*, ss. 80-81.

¹⁴⁴ Vardan, *Fütihat*, s. 178.

¹⁴⁵ Mateos, *age*, s. 48.

¹⁴⁶ Mateos, *age*, ss. 48-49.

Görünüşe göre Vaspurakan ordusu felaketten kıl payı kurtulmuştur. Ordu Van Gölü'nün güneydoğusunda bulunan Kral Senekerim Hovannes'in bulunduğu Ahtamar adacığının karşısındaki Vostan'a doğru çekilmiştir. Van diyarındaki kalelerinde, Vaspurakanlılar ele geçirilemezdi. 1021 yılı Ermeniler için doğuda müslümanların istilası, batıda Basileios'un hakimiyeti tehlikesi altındaydı. Bunun üzerine Senekerim Hovannes krallığını küçük Asya'daki sakin ve huzurlu bir yer karşılığında değiştirmeyi öneren Bizans imparatorunun isteğine karşılık, büyük oğlu David'i ve Rışdunik Psikoposu Yeğişe'yi Trabzon'a II. Basileios'a gönderdi.¹⁴⁷ II. Basileios Sivas ve çevresinde bulunduğu tahmin edilip tam yeri belirlenememiş olan Laris karşılığında Vaspurakan hakimiyetini sağlamıştır.

3.4. Ani'nin Bizans'a Verilmesi

Büyük ve halkı kalabalık bir kent olan Annio (*Ani*), çukurlarla değil, doğa mucizesi olan ve geçilmez özellikte dik vadilerle ve sarp kayalarla çevrili bir bölgedir. Diğer bir taraftan kayalar ve vadilerin olmadığı yönden bir ırmak (*Arpaçay*) tarafından korunur. Girişler yüksek ve güçlü surların korumasındadır.¹⁴⁸

Bizans'a karşı yapılan savaşta I.Giorgi'nin müttefiki olan Ani'nin Ermeni Kralı Ioannes Simbat (1018-1041), 1022 yılı başlarında Kothoikos Petros'u Trabzon'a İmparatorun huzuruna göndermiş ve Ani'nin anahtarını teslim etmiştir. Simbat, ölümünden sonra devletin Bizans'a devri hususunda bir antlaşma imzalamıştır, bu anlaşma doğrultusunda anahtarı imparatora teslim etmek zorunda kalmışlardır. İmparator'un Simbat'a antlaşma teklifinde kral, ölünceye kadar Ani valisi olarak kalacak, ölümünden sonra mirası Bizans'ın tasarrufuna bırakacaktı; buna dair yazılı bir belge alınmıştır.¹⁴⁹

Bu durum Attaleiates'te şu şekilde geçmektedir, onun (*oradaki Gürcü Kralının*) beklentileri boşuna çıkmadı, tersine kendisi zevk-ü safa ve debdebe içinde gününü gün etti; çünkü karşılık olarak önemli bir servet ve (*Rum Devletinden gelir getiren*) güzel makam ünvanları almıştı, kenti de birçok arazi ve küçük yerleşim

¹⁴⁷ Grousset, *Ermeniler*, ss. 540-541.

¹⁴⁸ Michael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 2000, ss. 88-89.

¹⁴⁹ Ersan, *Ermenilerin Tarihi*, ss. 14-15.

yerleriyle çevrelenmiş, Duokas'ın (*vali-komutan*) yönetim merkezi oldu ve Tibion/Dvin'in Suriye yönünden sınıra yakın olduğundan bizim için bir mevzii gibiydi, Iberia/Gürcistan ülkesini istila etmek isteyen barbarları caydırmaktaydı.¹⁵⁰

II. Basileios'un Trabzon'da bulunduğu sırada Aras ırmağı kenarından Şeğpa'ya ilerlediği sırada burada I. Giorgi'nin saldırısına uğradı ancak Bizans ordusu tarafından bozguna uğratıldı on dört kaleye ek olarak Tao, Pasin, Ardahan, Göle, Cavahat ve Şavşat'ı imparator'a teslim etmek zorunda kaldı. Topraklarını Bizans İmparatoruna devretmek zorunda kalan Kral Senekerim'e ise Sivas, Larissa ve Abara şehirleri verilmiştir. Ani de vali olarak bulunan ve Bagratuni hanedanından olan I. Gagik'in oğlu olan Ermeni kralı Hovannes Simbat (1020-1040) ve kardeşi IV. Aşot'un da ölümüyle Vaspurakan bölgesinin ilhakından sonra yapılan antlaşma gereği, diğer Ermeni krallıklarına ait arazilerinin de Bizans topraklarına dahil edilmesi gerçekleştirilmiştir. Hovannes Simbat'tan sonra Ani Ermeni krallığının başına Aşot'un oğlu II. Gagik getirildi.(1042). Bu arada Bizans tahtında da değişiklik olmuş İmparator Monomakhos tahta geçmiştir. İmparatorluğun başına geçen Monomakhos anlaşma gereği Ani topraklarının teslimiyetini istemişse de, kabul görmeyen fikirlerle karşı karşıya kalmış; ancak 1045 yılında hakimiyet Bizans imparatorluğu kontrolüne geçmiştir. 1045 yılında Ani'yi zapt eden Bizanslılar, başta Ani ve Kars olmak üzere Van bölgesinde Ermenilere ait bütün kilise ve manastırlara hakim oldular.¹⁵¹

Urfalı Mateos Bizans'ın Doğu Anadolu Bölgesinde kurmuş olduğu hakimiyeti şu şekilde dile getirmektedir: "Ermeni milletinin Türk askerlerinin, öksüzlüğün, yalancı hamilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ıstırapları kim birer birer tasvir edebilecektir? Çünkü onlar yani (Grekler), Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmağı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurtu görür görmez kaçmağa başlayan kötü çobanlara benzediler. Grekler Ermenistan kalesini tamamen yıkmak işinde büyük gayretle çalışlar ve İranlılar tekrar taarruz ettikleri vakit kazanılan zaferleri kendilerine mal ettiler. Onlar

¹⁵⁰ Attaleiates, *Tarih*, s. 89.

¹⁵¹ *Aristakes Lastivertc'i's History*, s. 61 vd.

utanmaksızın hadım kumandanlar ve haremağası askerlerle Ermenistan'ı müdafaa etmeye kalkıştılar. Halbuki Müslüman İranlılar, bütün şarkın sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber bir sene içinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlediler...¹⁵²

1043-1044 yılı Bir Ermeni kaynağı olan Urfalı Mateos Vekayinamesi'ne göre bu mücadeleyi şöyle özetleyebiliriz; Bu yılda Romalılara karşı büyük harp oldu. Daha önce Urfa'ya da hakim olmuş olan Maniag, Monomah'a karşı çıkıp başına taç giydi, bütün garb eyaletlerinden asker toplayıp Romalılar'ın bu memleketlerine hakim oldu. Diğer yandan imparator Monomah da Grek ve Ermeni askerlerini toplayarak tahtını elinden almaya kalkışan Maniag'a karşı kuvvetlerini topladı. Bu durum karşısında Roma askerleri de telaşlanmışlardı. Ancak karşılaşma başlamadan Maniag ölür ve Monomah hakimiyeti sağlamış ve İstanbul'a dönmüştür. Bundan sonra Gagik'i İstanbul'a dostluk bahanesiyle çağırarak ve Ani şehrini elinden almak planları içerisine girmişlerdir. Gagik'i İstanbul'a davet eder; ancak Gagik bu dostça davete icabet etmek istememiştir. Fakat ikna edilmiş ve gönderilmiştir. Karşılama anlatıldığı gibi dostça olmuştur, bir süre sonra Mateos'un deyiimiyle "Hz.İsa'nın kanyyla tasdik etmiş olan dinsiz hainler, Ani şehrinin kırk anahtarını İmparator Monomah'a gönderdiler ve ona yazdıkları bir mektupla Ani şehrinin ve bütün şarkın kendisine verildiğini beyan ettiler." diyor. Gagik haksızlığa karşı çıksa Ani'ye dönmesine kral Monomah izin vermedi ve ona Kapadokya bölgesini verdi. Artık Ermeni karalı Grek milletinin arasında, Romalılar'ın memleketindeydi. Grek milleti tarafından hilekarlıkla gasp edilen tahtının yasındaydı. 493 (10 Mart 1044-10 Mart 1045) yılında Monomah bütün Grek memleketinin askerlerini topladı ve Baragamos idaresinde onları Ani şehrini talep etmek üzere doğuya gönderdi. Fakat Ani'de bulunan Ermeniler Gagik'in yerine geçecek yeni vali Baragamos'a karşı çıktılar, ısrarla krallarını isteyip Roma askerlerine harbe giriştiler. Ani şehri önlerinde şiddetli muharebe sonucu, Ermeniler Roma askerlerini kaçmağa mecbur etti. Ancak Ermeni halkı krallarının ölümü ile hezimete uğradı, Roma kumandanı Baragamos'a davette bulundular ve şehri teslim ettiler. Bölgede Bagratuni hakimiyeti bu şekilde sona ermiş oldu.¹⁵³

¹⁵² Mateos, *Vekayi-nâme*, ss. 111-112.

¹⁵³ Mateos, *age*, ss. 78-81.

3.5. Selçuklu Akınları

Anadolu'ya ilk Türk akınları Türkmenlerin buraları kendilerine yurt edinmek istemeleriyle başlamıştır. Selçuklu Devleti kurulduktan sonra ise sultanların kendi devletleri içindeki Müslüman halk ve ülkeleri akınlar ve asayişsizlikten korumak amacıyla keşif Türkmen göçünü Anadolu'ya sevk etmeleri de bölgeye yapılan akınların diğer bir sebebinin oluşturmaktaydı. Anadolu'nun Türkleşmesi bu iki yönlü akınlar sonucunda gerçekleşmiş bulunmaktadır. 1016'da Çağrı Bey'in keşif akınıyla başlayan ilk Türk akını, 1028'de Oğuzlar'ın, Gazneli Sultan Mahmut ile mücadelesinde yenilip Azerbaycan yoluyla Bizans topraklarına girmeleriyle Diyarbakır'a kadar ilerlemeleri takip etmiştir.¹⁵⁴

Doğu Anadolu Bölgesine Selçuklu akınlarının başladığı zamanlarda Ermeniler ile Gürcüler arasında birlik olmaması İmparator II. Basileios'un Balkanlarda dalmış olduğu yoğun mücadeleler buna mukabil Bizans'ın doğuda ilhakındaki ısrarı, Grek müdafaa kuvvetlerinin zayıflığı, Ermeni-Bizans gerginliği, Gürcü-Bizans mücadeleleri, Çağrı Bey'in seferlerinin başarılı sonuçlarına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁵

II. Basileios doğu seferinde Gürcü prensliklerini kendine bağlayıp kırk bin Ermeni'yi Bizans'ın geleneksel askeri siyaseti gereğince Orta Anadolu'ya göç ettirdi. Doğu Anadolu'da artık vassal da olsa ne Ermeni ne de Gürcü prenslikleri mevcut değildi. Ancak bunların prensleri, Bizans yöneticileri ve kumandanları olarak Bizans İmparatorluğu bünyesinde yer almışlardır.¹⁵⁶

Anadolu'ya Selçuklu akınlarının başlayacağı sıralarda hâkimiyeti Ermeni krallığı hakimiyeti altında olan Ani, Kars, Vaspurakan bölgesi de Bizans'ın hedefindedir. Selçuklu-Bizans ilişkilerinin başladığı devir olan XI. yüzyıl Bizans tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. II. Basileios ile gücünün zirvesine ulaşan imparatorluğun çöküşünü de yüzyılın son çeyreği ile Basileios hazırlamıştır.

¹⁵⁴ Claude Cahen, Osmanlılardan Önce *Anadolu'da Türkler*, Y.Moran (çev), İstanbul, 1979, s. 82; Merçil, "*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*", s. 602.

¹⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", Fuat Köprülü Armağanı, Ankara: TTK, s. 266 vd.

¹⁵⁶ Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler*, s. 679.

1018'de Bulgar krallığını ortadan kaldıran ve Sırpı hâkimiyeti altına alan Basileios, son dönemlerinde imparatorluğun doğusuna yönelmiştir. 1021-1022'de düzenlediği seferle Gürcistan'ın bir bölümünü ve Vaspurakan bölgesini topraklarına katmıştır.¹⁵⁷ Ancak bir taraftan da Çağrı Bey komutasında Türklerin, Doğu Anadolu sınırlarını aşarak Vaspurakan topraklarına¹⁵⁸ yaptıkları seferleri görülmektedir. 1019 yılında Çağrı beyin gerçekleştirmiş olduğu bu seferi Selçuklu tarihçileri “ilk keşif seferi” olarak adlandırmaktadırlar.¹⁵⁹ Keşif mahiyetindeki ilk seferin ardından 1028 yılında Gazneli Mahmud' un ülkede çıkardığı huzursuzluk gerekçesiyle yenilgi alan Türkmenlerin Azerbaycan, Irak ve Doğu Anadolu bölgesine yöneldiğini görmekteyiz. Mâverâünnehirde bulunan Oğuzların büyük bir kısmı İbrahim Yınal-ın yanına gelmiş, bunun üzerine Ynal onlara: “Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi diyerek onları bölgeye yönlendirmiştir.¹⁶⁰

Urfalı Mateos durumdan şu şekilde bahsetmektedir, Vaspurakan Eyaletine gelen barbar millet Hıristiyanları acımasızca kılıçtan geçirdi, Bu güne kadar Türk süvarisi görmeyen Ermeniler ilk kez karşılaştıkları Türk süvarilerinden bahsederken şu tabirleri kullanmışlardır: Acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı. Türk süvarilerine karşı koyan Ermeni askerlerinin Türk süvarisinin ok ve yaylı saldırılarından yara aldıklarından, birçok Türk askerinin de burada öldürüldüğünden bahsetmektedir.¹⁶¹

İlk çetin savaştan muzaffer çıkan Çağrı Bey birçok yeri zapt etti, Vaspurakan krallığının batı parçasına hakim oldu.¹⁶² Çağrı Bey ilk akınları aile mensuplarına anlatırken iyi haberlerde bulunuyor, Bizanslılardan bahsederken “Bu ülkede bize karşı koyacak kimseye rastlamadım” diyor; her taraftan sıkıştırdığını diyordu, yurtsuz kalan Selçuklu beylerine bu şekilde müjdesini sunuyordu. Türk vatanının keşfinin yapıldığını bildiriyor ve herkesi ümitlendiriyordu.¹⁶³

¹⁵⁷ Vardan, *Fütuhât*, s. 166-168.

¹⁵⁸ Mateos, *Vekayi-nâme*, s. 48, Toksoy, s. 679; Kafesoğlu, s. 267.

¹⁵⁹ Abu'l Farac, *Abul Farac Tarihil*, s. 293-296; Konukçu, *Yerleşim Politikası*, s. 144.

¹⁶⁰ İbn'ül Esir, *El Kamil Fi't Tarih*, C.IX, s. 476, s. 444-445.

¹⁶¹ Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 48; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ankara, 2013, ss. 45-46.

¹⁶² Kafesoğlu, *Selçuklu Akını*, ss. 268-269.

¹⁶³ Turan, *Selçuklular*, s. 46.

Karahanlı ve Gazneli devletlerinin sürekli takibi ile sıkışan ve yersiz, yurtsuz kalan Selçuklu Türkmenleri, zorlandıkça Anadolu hudutlarını aşılıyor, Bizans ordularının karşı koymalarıyla tekrar Azerbaycan'a ve İran'a dönüyorlardı; ancak burada da barınamıyorlar sürekli bir hayat mücadelesi içinde bulunuyorlardı. Çağrı Bey'in 1018'de yaptığı keşif seferinden sonra Arslan Yabgu Oğuzları Sultan Mahmut ve Mes'ud'un takiplerine uğrayarak 1028'de türlü maceralarla dolu bir sefer ile pekçok kayıplar vererek Azerbaycan'a, Ermeni ve Bizans beldelerine ve Diyarbakir'e kadar yayılmışlardır. Üçüncü bir akın da Selçuklular Gazneliler ile uğraşırken 1038'de Yabgulular'ın Anadolu'ya bir akınlarıdır. Birçok felakete karşılaşan Oğuzlar, 1042'de Ermeni Vaspurakan arazisine girmişlerdir.¹⁶⁴ Fakat Tuğrul Bey'in istiklal kazanmasına kadar süren bu mücadeleler tarihi bir ehemmiyet taşımamaktaydı.¹⁶⁵

3.6. Selçuklularla Bizans'ın İlk Karşılaşması

İmparator Konstantin (1042-1055) II. Basileios'tan sonra onunla aynı siyasette devam etmiş, Oğuz akınlarına karşı harekete geçmiş, 1045 sonbaharında Gürcü prensi Liparit kumandasında gönderdiği bir ordu Şeddadilerden Abdullah b.Abu'l-Asvar'ın merkezi Dubayl (*Divin*)şehrine doğru ilerlemiştir. Tuğrul Bey bu Bizans taarruzuna karşı, amcası Ebu'l Favaris Arslan Yabgu'nun oğlu, Şihab'ud-devle Kutalmış idaresinde bir ordu yönlendirdi ve ilk Selçuklu Bizans karşılaşması vuku buldu. Kutalmış, Diyarbakir ve Musul taraflarını istila eden ve babasına mensup olan Oğuzları (*Yabgulular*)da yanına alarak 1045 güzünde Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusunu hezimete uğrattı. Gence surları önünde gelişen muharebede Ermeni kuvvetleri kumandanı Vahram'ın da aralarında bulunduğu Bizanslar çok kayba uğradı.¹⁶⁶

O dönemi anlatan Ermeni kaynaklarına göre Selçuklu akınlarıyla bölgede Bizans mukavemeti kırılıyor, Türkler'e yeni bir vatan hazırlanıyordu. Tuğrul Bey başta olmak üzere Selçuklu beyleri, Türkmen beylerini ve Bizans taarruzlarını korumak amacıyla Anadolu'ya birçok sefer düzenlemişlerdir. 1044 yılında yeni

¹⁶⁴ Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 2013, s. 119.

¹⁶⁵ Turan, *Selçuklular*, s. 46.

¹⁶⁶ Turan, *Türk-İslam*, ss. 120-121.

gelen göçler ile çoğalan Türkmenler büyük kitleler halinde Doğu Anadolu'ya girdiler. Bunların istilasına şahit olan bir tarihçi Türkler karşısında çok aciz kaldıklarını ifadeyle bundan Romalıları suçlamaktadır.¹⁶⁷

1045'te kazanılan zaferden kısa süre sonra Selçuklular Anadolu'ya girmişti. Skylitzes'e göre Kutalmış, Gence'den sonra Musul'daki Arapların reisi Kureyş b. Badran'a karşı sefere çıkmıştı. Bu seferde yenilen Kutalmış, geri dönüşte Van üzerinden ülkesine gitmeye çalışmıştı. Ancak Romalılar buna izin vermedi ve yapılan savaşı Kutalmış kazandı, üstelik bölgedeki Roma valisi Etienne'i esir aldı ve Tebriz'e götürüp esir pazarında sattı. Kısa süre sonra ise Tuğrul Bey, amcasının oğlu Hasan'ı Bizans üzerine gönderdi. 1047'de Tebriz üzerinden Van'a giren Hasan Beye karşı bölgenin Bizans valisi Aaron, Ani ve İberia valisi Katakalon Kekaumenos'dan destek istemiştir. O da kalabalık bir orduyla birlikte Aaron'a yardıma gelmiştir. İkisi Hasan Bey'i Zap nehri civarında pusuya düşürerek şehit etmiştir. Selçuklu ordusu da imha olmuştur.¹⁶⁸

3.6.1. Hasankale (Pasinler)/Kaputru Savaşı

Selçuklular, 23 Mayıs 1040'ta Gazneliler'e karşı kazanmış oldukları Dandanakan savaşından sonra Horasan'da bağımsız bir devlet kurdular. Ardından Merv kentinde topladıkları büyük kurultayda, Türk'ün Cihan Hakimiyeti Mefkûresi doğrultusunda gerek doğu, gerek batıda büyük fetihleri amaçladılar. Tuğrul Bey devletin başkentini Nişabur'dan Rey'e naklettikten sonra Selçuklu Emirlerini batı yönündeki memleketlerin fethiyle görevlendirdi. Bu doğrultuda İbrahim Yinal, fetihlerini birkaç yıl içerisinde Hemedan ve İsfahan bölgesinden Dicle Irmağı kıyılarına kadar genişletti. Kutalmış da Aras ırmağında Ermeni ve Gürcü memleketlerine girmeyi başarmış, ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1037-1063) liderliğinde, batıya yol açılmıştır. İbrahim Yinal, hedef olarak gösterdiği topraklara doğru Oğuzları harekete geçirdikten sonra kendisi de söz verdiği gibi büyük bir ordu ile arkalarından Anadolu'ya yöneldi, devamında Basean'a (*Pasin*)girdiler, oradan da Karin (*Erzurum*)şehrine yöneldiler.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Smbat, *Chronicle*, s. 30-31.

¹⁶⁸ Jacop, *Les Turcs*, s. 78-82.

¹⁶⁹ Sübaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", ss. 247-252.

Tuğrul Bey'in 1043 yılından itibaren Anadolu seferlerine giriştiği sırada Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025)¹⁷⁰ imparatorluğu süresinde doğu sınırını güvene alma ve müslüman memleketlerini ele geçirme siyasetinin bir parçası olan bu bölgedeki küçük Ermeni ve Gürcü vassal krallıklarını doğrudan merkeze bağlaması ve Ermeni devletini Orta Anadolu'ya kaydırmasıyla artık bu topraklarda bir Ermeni devleti mevcut değildi. Ancak birkaç Gürcü ve Ermeni general, Bizans ordusunda görev almaktaydı. Anadolu'ya Selçuklu akınlarının başladığı sırada Bizans imparatoru Konstantinos (1042-1055) Ermeni halkına çok ağır vergiler yükleyerek Anadolu içlerine sürmüştü. Sonrasında güçsüz imparatorlar hedefleri gerçekleştirememiş, bölgedeki siyasi durum da Selçukluların bölgeye fethini kolaylaştırmıştır.¹⁷¹

Tuğrul Bey zamanında hanedana yakın olan Hasan'ın Zap suyu civarında pusuya düşürülmesi üzerine, haberi alan Selçuklular intikam hırsıyla İbrahim Yinal ve Kutalmış Kumandasında, Bizans kaynaklarına göre oldukça kalabalık bir ordu ile 1048 de Vaspurakan themasına girdiler.¹⁷²Çağdaş bir Ermeni müellifin ifadesiyle: "1048 yılında İran (*Türk*)milletinin korkunç dalgaları Garin (*Karnukalak, İslam kaynaklarında; Kalikala: Erzurum*)ve Pasin (*Basian*)ovalarında görüldüler. Garpta Haldia (*Gümüşhane ve Trabzon havalisi*), şimalde Sper (*İspir*), cenupta Daron (*Muş*), bölgesine ve Sisak (*İslam kaynaklarında Sisacan, Strabon'da Sakastan yani Sakalar'ın yerleştiği Ağrı havalisi*)tarafına kadar yayılmışlardır."¹⁷³ Türkler ilk olarak Basean üzerinden Theodosiopolis Ovasına indier. Bizans varisinin oturduğu asıl kaleye uğramadan, Fırat'a yakın ve Elegeia'nın (*Ilıca*)kuzeyindeki Artze'ye (*Karaz*)hücum etti. Burası kalabalık ve zengin bir şehirdi. Süryaniler, Yahudiler, Araplar, Ermeniler, Rumlar ve Gürcüler iskân etmekteydiler. Önce varoşlarda başlayan mücadele daha sonra ateşe verilmiş şehir sokaklarında da devam etti. Bir kısım halk Theodosipolis'e ve Pulur'a sığınarak hayatlarını kurtardı. Bizans ve Ermeni tarihçilerine göre "Artzen'in el değiştirmesi, Ermenistan'ın mahvolmasının başlangıcı olmuştur. Ermenistan'da kılıç ve esaretle ele geçirilen ilk şehir Artze idi." Savaştan kaçan halk Bizans tarafından tahkim edilen ve Theodosiopolis adını alan

¹⁷⁰ Mikhael Psellos'un *Khronographiası*, s. 94.

¹⁷¹ Ali Sevim, "Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri, Ankara: TTK, 2002, ss. 6-7.

¹⁷² Konukçu, *Yerleşim Politikası*, ss. 144-145.

¹⁷³ Aristakes, s.73 vd.; Turan, *Türk-İslam*, s. 122.

Karin (*Kalikala*)şehrine sığındı. Bu sebeple burası bundan sonra yakınındaki Erzen şehrinin adı ile anıldı. Bitlis ve Diyarbekr arasındaki Erzen'den ayırmak için İslamların verdiği Erzen ur- Rum (*Rum Erzeni*)adı teleffuz ve bir benzetme ile Arz-Rum (*Roma Memleketi*)olmuş ve bugünkü Erzurum şeklini almıştır. İbrahim Yinal Bizans'ın geride kalan kuvvetlerini bulmak için ilerlediği zaman Gürcü prensi Liparit idaresinde Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusu da yaklaşıyordu. İslam kaynaklarına göre 50000 kişilik bu ordu Katakalon kumandasındaki asıl Bizans ordusu ile birleşerek Kaputru (*Hasankale*)önlerinde bulunan Kastro-okomi (*bugünkü Ügümi*)köyü önünde karargâh kurdu. Bu sırada Türk ordusu da buraya doğru gelmekteydi. Rumlar Türkler gelmeden saldırma teklifinde bulundularsa da cumartesi gününü uğursuz sayan Liparit buna yanaşmadı. Bu sayede İbrahim Yinal saf kurarak 18 Eylül 1048 cumartesi günü harekete geçti ve Rumları bozguna uğrattı. Yeğenin öldüğünü gören Liparit şiddetli bir taarruza girişti, zorlu bir savaş oluyor ve müthiş kan akıyordu, zaferin hangi tarafta olduğu belli değildi fakat Rumların tamamının çekilmesi üzerine Liparit de gerilemeye başladı ve Türklerin şiddetli saldırıları ve çevirmeleriyle Bizans ordusu mağlup edildi. Başta Liparit olmak üzere birçok ordu ve kumandanı esir edildi. Rum kumandanlarının bir kısmı Van ve Ani kalelerine kaçıp kurtuldu.¹⁷⁴

Bir İslam kaynağı olan el-Kamil fi't Tarih'te savaşın nakli şu şekildedir:

“İbrâhim Yinal bu sene (1048-1049) Rumlara karşı bir sefer düzenledi, onları mağlup etti ve ganimet ele geçirdi. Sebebine gelince:Mâverâünnehrde bulunan Oğuzların büyük bir kısmı İbrahim Yinal'ın yanına gelmiş, bunun üzerine Yinal onlara: “Sizin burada kalmanız ve İhtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazaya çıkıp Allah yolunda cihad etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım” demiş, onlar da kabul edip sefere çıkmışlardı.

Oğuzlar, İbrahim Yinal'ın ününden ilerlediler, Yinal da onları takip etti. Malazgirt, Erzenü'r-Rûm (Erzurum)ve Kalikala'ya kadar geldiler. Trabzon'a ve o bölgedeki bütün şehir ve kasabalara kadar uzandılar. Bu sırada Rumlar ve Abhazlardan müteşekkil elli bin kişilik büyük bir orduyla karşılaşp savaşa tutuştular. Aralarından çok çetin bir savaş cereyan etti. Vuku bulan birkaç savaşta bazan Rumlar, bazan da Müslüman Oğuzlar galip geldiler, sonunda Müslümanlar kesin bir zafer elde ettiler, çok sayıda patriği de esir aldılar. Abhaz kralı Karit de esirler arasındaydı. Kurtuluş akçası olarak üç yüz

¹⁷⁴ Aristakes, *Tarih*, s. 68 vd, 86 vd; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 21, Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 171, 175; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 55 vd.

bin dinar para ile yüz bin dinar tutarında hediye verdi; fakat Yinal kabul etmedi. İstanbul'a on beş günlük yol kalıncaya kadar o bölgedeki bütün şehir ve kasabaları talan ve yağmalamağa devam etti. Müslümanlar da o yöreyi zapt edip yağmaladılar ve buldukları malları ganimet aldılar, yüz binden fazla kişiyi de esir ettiler. Sayılamayacak kadar çok hayvan, katır, ganimet ve mal ele geçirdiler. Rivayete göre, ele geçirilen ganimetler on bin arabayla taşındı. Ganimetler arasında on dokuz bin tane de zırh vardı.

Tuğrul Bey'in akrabalarından bir şahsın kumandasındaki bir grup Oğuz daha önce Rum topraklarına girmiş; fakat büyük bir başarı sağlayamamıştı. Adamlarından birçok kişi öldürülmüş ve geri dönmüştü. İbrahim Yinal ondan sonra Rum topraklarına ayak bastı ve yukarıda anlattığımız hadiseleri gerçekleştirdi."¹⁷⁵

Urfalı Mateos Vekayinamesi'de:

*"Aynı yılın sonbahar mevsiminde, Roma askerleri Divin üzerine yürüdüler. Muharebenin başlangıcı sırasında Roma askerleri Allah'ın hiddetine uğrayıp Müslümanlara mağlup oldular ve firar ettiler. Hıristiyan askerleri şiddetli bir katliama uğradılar, birçokları da esir edildi. Bu şiddetli muharebede büyük Ermeni başkumandanı, oğlu Grigor ile birlikte, Divin şehrinde maktül düştü. Aynı yılda İran tarafından bir felaket geldi. Tuğrul Bey'in divanından bir ordu Arap memleketlerine doğru ilerledi. İran'a giderken Arçes (Van-Erciş)adlı Ermeni şehrine geldiler. Burada bir Roma kumandanı vardı. İranlı emirler bu Roma kumandanına birçok hediyeler göndermiş onlara yol vermesini istemiştir. Ancak o böbürlenerek Türklere saldırdı ve Türkler Roma askerlerini mağlup ettiler."*¹⁷⁶

Aristakes, çok sayıda insanın Türkistan'ın ötesinden hareketa geçtiğini, atlarının kartallar gibi hızlı, toynaklarının kaya gibi sert, yaylarının gergin, oklarının sivri olduğunu yazar. Onlar Vaspurakan bölgesine varınca doymak bilmeyen aç kurtlar gibi Hıristiyanların üzerine saldırdılar ve bütün yiyeceklerini yağmaladılar. Basen bölgesine ve Vagherşavan adıyla bilinen büyük yerleşim yerine gelene kadar 24 yerleşim yerini tahrip edip yağmaladılar. Her yeri ateşe verip, çok sayıda tutsak aldılar. Aslanlar gibi hızlı ve güçlüydüler.¹⁷⁷

Kumandan Simbat Vekayinamesinde bu olay, "498 (1049) tarihinde, İmparator Monomakhos'un hakimiyeti zamanında iki kumandan, İran sultanı Tuğrul'un emriyle büyük bir ordu başında oldukları halde Ermeni ülkesine girdiler. Bu akın Greklerin cesur Ermeni askerlerini uzaklaştırıp memleketin müdaafasını,

¹⁷⁵ İbn'ül Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, C. IX, s. 414-415.

¹⁷⁶ Mateos, *Vekayi-nâme*, ss. 82-83.

¹⁷⁷ Aristakes Lastivertci's, *History*, s. 68 vd, 86 vd.

onların yerine koymuş oldukları hadım kumandanlara tevdi etmeleri yüzünden olmuştur.” satırlarıyla bu olay anlatılmaktadır.¹⁷⁸

İmparator IX. Konstaninos Monomakhos, batıda Bizans’ı ciddi bir şekilde tehdit eden diğer bir Türk kabilesi Peçeneklerin akınlarıyla doğuda Selçuklular ile anlaşmak zorundaydı. Bu sebepten İmparator, Mervanoğulları Emiri Nasrû’d Devle Ahmed aracılığıyla Sultan Tuğrul Bey’e barış teklifinde bulundu. Bir de Selçukluların elinde esir bulunan Liparit’i kurtarmak için bir elçi heyetini Sultan Tuğrul Bey’e bir miktar kurtuluş akçesi ve değerli hediyeler gönderdi. Tuğrul Bey kurtuluş akçesini almadan Liparit’i serbest bıraktı ve görüşmelerde bulunmak üzere Halifenin akrabasından Şerif Ebu’l- Fazl Nasır b. İsmail başkanlığında bir heyeti 441/ 1049-1050’de İstanbul’a gönderdi. Yapılan görüşmeler sonucunda, İstanbul’da Emeviler zamanında inşa edilmiş fakat o sırada harap durumda olan caminin tamiri, Fatımi Devleti adına okunan hutbenin Sünni Abbasi Halifesi (el-Kaim) ve Tuğrul Bey adına okunması kararlaştırıldı. İmparator bundan başka camide namaz kılınmasına müsaade etti. Bu anlaşma üzerine Bizans imparatoru, İstanbul’daki camii ve minaresini tamir ettirdi, üzerine kandiller astırdı ve mihrabına da “ok ve yay” yaptırdı. Bu hediye Tuğrul Bey’in şan ve şöhretini artırdı ve iktidarını kuvvetlendirdi. Ancak Bizans, Selçuklu Devletine yıllık vergi ödenmesi için yapılan teklifi kabul etmedi. Bu suretle iki devlet arasında tam bir anlaşmaya varılamadı. Bizans İmparatorluğu Türk akınlarının yeniden başlayacağını anlayarak ülkenin doğu hududundaki kale ve istihkâmların tamiri ve sınır bölgelerinin kuvvetlendirilmesi için emir verdi. Taht mücadelesi gibi bazı iç meseleler nedeniyle de Selçuklular bir süre Anadolu’ya akın düzenleyemediler.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Smbat Sparapet’s, *Chronicle*, s. 21.

¹⁷⁹ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 604.

SONUÇ

Anadolu, Asya ile Avrupa'nın en önemli bağlantı noktasıdır. Kara ve deniz hâkimiyet teorileri bakımından dünyaya hâkim olmak isteyenlerin elde bulundurmak istedikleri bir yerdir. O yüzden tarih boyunca pek çok devlet Anadolu'yu sınırlarına katmak için çabalamıştır. Haliyle bölge büyük güçlerin mücadele alanı olmuştur.

Anadolu'nun hâkimiyeti için birbiriyle mücadele eden güçler arasında Romalılar ile Türkler de yer alır. Selçukluların bölgeye yönelmesinden sonra kalabalık Türkmen grupları kendilerine yurt olarak gördükleri bu ülkeye yerleşmeye çalışırken Romalılar da yöredeki egemenliğini yitirmemek için çaba göstermiştir.

Bizans İmparatorluğu'nun XI. yüzyılın ilk yarısında içerisinde bulunduğu siyasî ve ekonomik şartlar Anadolu'nun vaziyeti hakkında büyük önem taşımaktaydı. II. Basileios zamanında XI. yüzyılın ilk çeyreğinde gücünün zirvesine çıkan Bizans İmparatorluğu, onun ölümünden sonra aynı yükselişi gösterememiştir. Siyasî ve askerî gerileme ekonomik çöküşle de birleşince Anadolu'nun el değiştirmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

II. Basileios döneminde başlayan ve selefi döneminde de süren strateji icabı, Bizans İmparatorluğu Doğu Anadolu'yu ilhak etmiştir. Bagratlı ve Ardzuni ailelerinin elindeki prenslikler 1021-1045 arasında ortadan kaldırılmıştır. Bizans İmparatorluğu bölgede yeni themalar kurarak kendi askerî güçleri ile Doğu Anadolu'yu idare etmeye başlamıştır. Bunları yaparken bölgedeki Ermeni birliklerini dağıtmış, yerine büyük kısmı paralı askerlerden oluşan güçler ikame etmiştir. Theoddosipolis, Vaspurakan ve İberia temalarının idarecileri komutası altındaki ordularla Doğu Anadolu'yu korumaktaydılar.

Doğu Anadolu'daki prensliklerin ortadan kaldırılması bölgedeki Ermenilerin Bizans İmparatorluğuyla ilişkilerini oldukça kötüleştirmişti. Ermeni kaynaklarında

bunun izleri çok açık bir biçimde görülebilir. Ancak Romalıların bölgedeki Ermenileri başka yerlere sürmesi Doğu Anadolu'nun askerî ve sosyal dengelerini büyük ölçüde değiştirmiştir. İstanbul kilisesi ile Ermeni Gregoryen kilisesi arasındaki dinî farklılıklar Rum/Ortodoksların ruhani otoritesini benimsemeyen Ermenilerin sürgün edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu da Ermenilerin Bizans'a duyduğu kızgınlığı daha da artırmıştır. Çağrı Bey'in keşif seferinden sonra Sivas'tan yer almak suretiyle Van'daki arazilerini Bizans İmparatorluğuyla takas yapan Ardzuni ailesinin de bölgeyi terk ettiği göz önünde tutulursa Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusu XI. yüzyılın ilk yarısında önemli ölçüde seyrelmiştir.

Bizans İmparatorluğu bir yandan Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusunu azaltarak bölge halkının husumetini çekerken diğer yandan da bölgedeki varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak bunda çok başarılı olduğu söylenemez. Etrafı surlarla çevrili kalelerden oluşan bir savunma hattı oluşturan Roma imparatorları, Van'dan Karadeniz sahiline kadar uzanan güzergâhta yoğunlaşmaya çabalamıştır. Bölgedeki etrafı surlarla çevrilmiş şehirler Romalıların askerî merkezleri olmuştur. Bu yerler haricindeki kırlık alanda çok fazla etkili oldukları söylenemez. Kurulan savunma hattının merkezi konumundaki yer ise Ani şehridir.

Çağrı Bey 1018'de Doğu Anadolu'ya vardığında bölgenin büyük bir güç tarafından savunulmadığını görmüştü. Selçuklu Devletinin kurulmasından sonra Tuğrul Bey bölgeye yöneldiğinde de çok fazla bir şey değişmemişti. Bölgeye gönderilen keşif kolları bir tek Bayburt'taki Frank askerleri tarafından takibata uğramış, diğer yerlerdeki herhangi bir direnişle karşılaşmamıştır. 16 Ağustos 1064'te Sultan Alp Arslan'ın Ani şehrini fethetmesiyle de Bizans'ın bölgede kurduğu savunma hattı temelinden parçalanmıştır. Bundan sonraki savunma merkezleri Selçuklulara karşı ciddi bir direniş gösterememiştir.

Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki Ermeni prensliklerini ortadan kaldırması, ilk aşamada çeşitli menfaatler sağlamış olabilir. Ancak buraya yerleştirilen çoğu paralı askerlerden oluşan birlikler, bölgeyi Türklere karşı yeterince savunamamışlardır. Yöredeki Ermeniler de başka yerlere göç ettirildiği için Türk fetihleri karşısında durabilecek alternatif güçler de yok edilmiştir. Ermeni

kaynaklarında açıkça vurgulandığı üzere Doğu Anadolu'nun Türklerin eline geçmesinde Bizans İmparatorluğu'nun askerî yardımlarının büyük payı vardır.

KAYNAKÇA

- Andreasyan, Hrand D; “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *TD*, 1/1-2, 1959, ss. 401-438.
- _____ ;“Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *TD*, 1/1-2, 1949, ss. 95-118.
- Anzerlioğlu, Yonca; “Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, 2002.
- Aristakes, Lastivertci's; *Tarih*, R. Bedrosian (nşr), New York, 1985.
- Attaleiates, Mikhael; *Tarih*, Bilge Umar (nşr), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Ayönü, Yusuf; “Selçuklu Bizans İlişkileri”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, 2002, ss. 598-617.
- Baskıcı, M. Murat; “10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler” (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, SBE, 1994*)
- Belazuri, Ahmed b. Cabir b. Davud; *Fütuhul Buldan*, Mustafa Fayda (çev), Ankara, 1978.
- Belli, Oktay; “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, İstanbul: Görsel Yayınlar, 1982.
- _____ ; “Doğu Anadolu da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması”, Oktay Belli (edt) *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, 2000, ss. 409-414.
- _____ ; *Tarih Boyunca Van: Fener Lokantası Turizm Denizcilik LTDŞTİ*, İstanbul, 2007.
- _____ ; Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi (*Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, SBE, 1979*)
- Bryennios, Nikephers; *Tarihin Özü*, Bilge Umar (çev), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

- Cahen, Claude; *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Yıldız Moran (nşr), İstanbul: Tarik Vakfı Yurt Yayınları, 1979.
- Ceylan, Alpaslan; *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları, 2008.
- Demirkent, Işın; *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Gregor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara: TTK, 2000.
- _____; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara: TTK, 1990.
- _____; "Bizans", *DİA*, İstanbul: TDV, C.VI, 1992.
- Diehl, Charles; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, A. Göke Bozkurt (çev), İstanbul: İlgı Yayınları, 2006.
- Eğilmez, Savaş; *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2012.
- Er, Yasemin; *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi, (1. Baskı), 2004.
- Ersan, Mehmet; "Selçuklu Ermeni İlişkileri", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, 2002, ss.635-644.
- _____; *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: TTK, 2007.
- Erzen, Afif; *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1997.
- Grant, Michael; *Roma'dan Bizans'a İ.S. V. Yüzyıl*, Z. Zühre İlkelen (çev), Homer Kitapevi, 2000.
- Gregory, Abu'l Farac; *Abu'l Farac Tarihi*, Ömer Rıza Doğrul (çev), C. I, (2. Baskı), Ankara: TTK, 1987.
- Grousset, Rene; *Ermenilerin Tarihi*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.
- Gül, Muammer; *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihi ve XII-XIV. Yüzyıl Moğol Hakimiyeti*, İstanbul: Bilge Kültür Yayınları, 2010.
- Günaltay, M. Şemsettin; *İslam Tarihinin Kaynakları*, İstanbul, 1991.
- Herrin, Judith; *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Uygur Kocabaşoğlu (çev), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Honigman, Ernest; *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Fikret Işıltan (çev), İstanbul: İÜEF Yayınları, 1970.
- İbn'ül Esir; *El Kamil Fi't Tarih, IX-X*, nşr. A.Özaydın, İstanbul, 1991; A. Ağırakça-A. Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İnan, Afet; *Tarih Üzerine İnceleme, Araştırma ve Makaleler*, Ankara, 1960.
- Jacop, Xavier; *Les Turcs Au Moyan-Age*, Ankara: TTK, 1990.

- Kafesoğlu, İbrahim; “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti”, *Fuat Köprülü Armağanı*, TTK, Ankara, 2010, ss. 260-274.
- Kedrenus, Georgius; *Synopsis Historide, II*, Işın Bekker (nşr), Bonn, 1839.
- Konukçu, Enver; “Selçukluların Doğu Anadolu da ki Yerleşim Politikası”, *I-II Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bildirileri*, 1993, ss. 141-151.
- _____; *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 1992.
- Köprülü, M. Fuad; “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Bellekten*, C. VII, 27, 1943, ss. 379-522.
- Langlois, Victor; *Collection des Histories Anciens et Modernes de l’Armenie, C.I*, Paris, 1880.
- Lemerle, Paul; *Historie de Byzance, Bizans Tarihi*, Galip Üstün (çev), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Mango, Cyril; *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, İstanbul: YKY, 2008.
- Merçil, Erdoğan; “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, C. VI, ss.597-632.
- Orbelian, Stephanos; *Historie de la Sionunie, II*, nşr. M. Brousset, Saint- Petesburg, 1866.
- _____; *Historie de la Sionunie, I*, M. Brousset, Saint- Petesburg (nşr), 1864.
- Ostrogorsky, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, Işın Demirkent (çev), Ankara: TTK, 2011.
- Psellos, Mikhail; *Mikhail Pcellos’un Khronographiası*, Işın Demiekent (çev), Ankara, 1992.
- Ramsay W.M, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (çev), İstanbul: MEB, 1960.
- Sevim, Ali ve Yücel, Yaşar; *Türkiye Tarihi*, C. I, Ankara: TTK, 1990.
- _____; “Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri”, TTK, Ankara, 2002.
- Sevin, Veli; Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi (*Yayımlanmamış Doç. Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE,1979*)
- Sezer, Betül; XI-XIII. Yüzyıllarda Bizans Kilisesi, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, 2006*)
- Sparapet’s, Smbat; *Chronicle*, Robert Bedrosian (çev), Long Branch, New Jersey, 2005.
- Solmaz, Gürsoy; *Ortaçağda Erzurum Kars Kaleleri*, Erzurum, 2000.

- Stevan, Runciman; *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Fikret Işıltan (nşr), Ankara: TTK, 1989.
- Sübaşı, Ömer; “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, *A.Ü.TAED*, 44, 2010, ss. 247-270.
- Sümer, Faruk; *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri* (3. Baskı), Ankara: TTK, 1998.
- Tellioğlu, İbrahim; *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları, 2007.
- _____; “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarının Türk Tarihi Açısından Önemi Üzerine”, *Konukçu Armağanı*, İbrahim Ethem Atnur (edt), Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Togan, A. Zeki Velidi; *Tarihte Usul*, İstanbul, 1985.
- Toksoy, Ahmet; “Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 678-693.
- Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Vardan, Vardapet; *Türk Fütühat Tarihi (889-1262)*, H.D. Andreasyan (çev), *TSD*, İstanbul, 1937.
- Yıldız, Hakkı Dursun; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yinanç, Mükremin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri Anadolu’nun Fethi*, TTK, Ankara, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Hacer Betül Şimşek, 02.03.1989 tarihinde Osmancık'ta doğdu. 2007 yılında Osmancık Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi'ni bitirdikten sonra Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2012 yılında mezun oldu. 2015 yılında OMÜSBE Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programını bitirdi.

İletişim Bilgileri

E mail: betul.simsek19@hotmail.com

Telefon: 05375411245

